

کاخ چهارستون

لطف‌الله هنر فر دکتر در تاریخ
استاد تاریخ در دانشگاه اصفهان

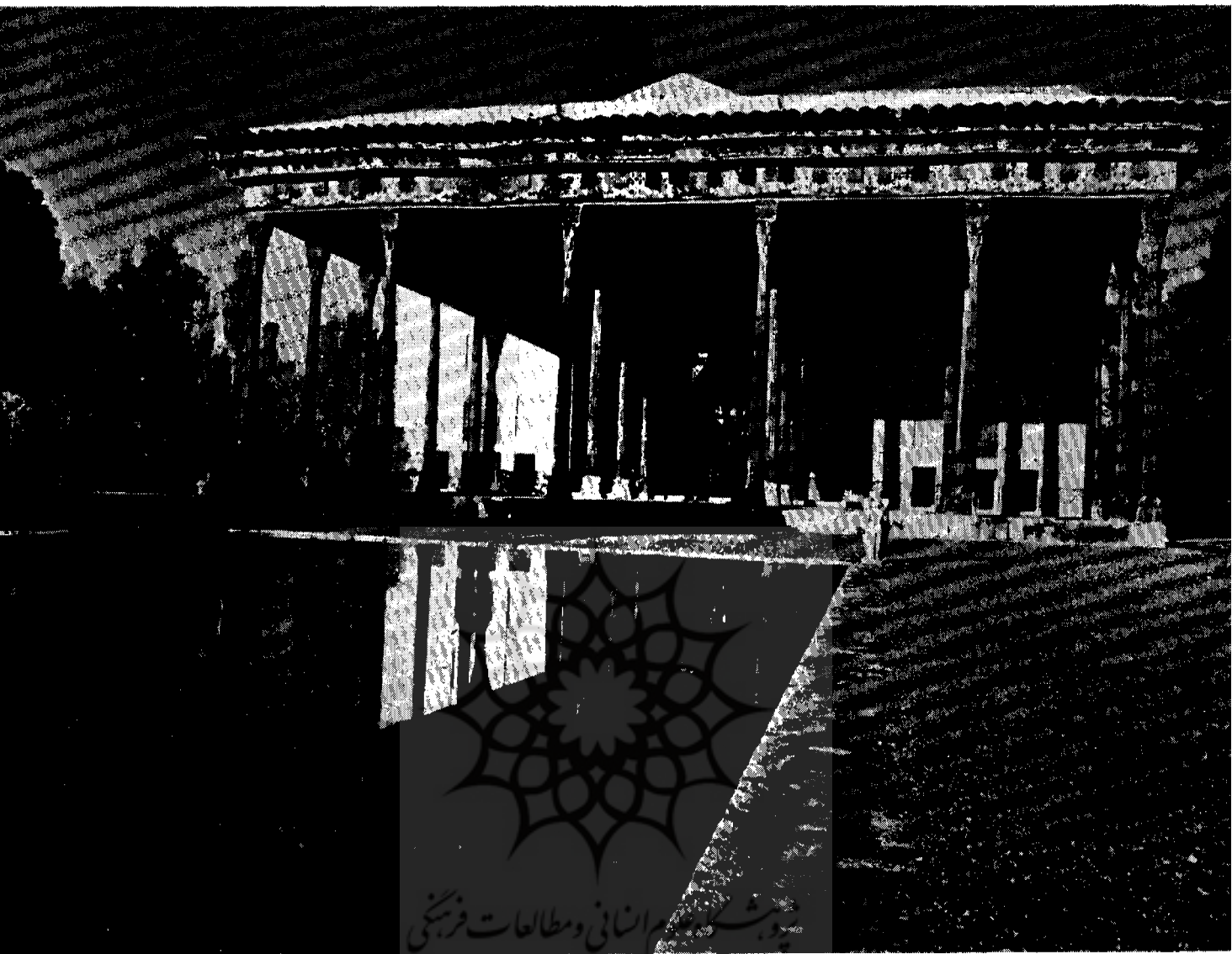
و پنجره‌ها از نوع منبت و خاتم بوده‌است، استخر مقابل عمارت بطول ۱۱۰ متر و عرض ۱۶ متر اکنون هم طراوت و زیبایی خاصی به این کاخ میدهد و جهش آب در حوض میان تالار از دهان چهار شیر که در چهار گوشه حوض قرار دارند و فواره‌های سنگی مسپر جوی کوچک اطراف کاخ صفای مخصوصی به این قصر میداده است، در ساعات قبل از ظهر که آفتاب بداخل کاخ می‌تابیده پرده‌های نفیسی در اطراف تالار بزرگ آویزان میشده که در چندین جا قرقره‌های اصلی آنها هنوز باقی است و بالاخره ایجاد سقف عالی نقاشی ابوان ۱۸ ستون و سقف آینه کاری تالار که دوست‌فای نظیر بشمار می‌روند از سبک‌های جالب طاق‌زدن در معماری ایرانی محسوب میشود. در طرف جنوبی تالار آینه اطاق بزرگی است که در اطراف آن چند تابلوی مینیاتور جلب توجه میکند (سابقاً در این اطاق

باغ چهارستون از جمله باغهای وسیعی است که در دوره سلطنت شاه‌عباس اول (۹۹۶ - ۱۰۳۸ هجری) در اصفهان احداث شده‌است ولی بیشتر ساختمانها و تالارهای بزرگ و کوچک آن از آثار دوره سلطنت شاه‌عباس دوم هفتمین پادشاه از سلسله صفویه است که محل بارعام و کاخ پذیراییهای رسمی آن پادشاه بوده است. شاه‌عباس دوم که از جهاتی تالی شاه‌عباس اول بشمار میرفت و از پادشاهان مشهور این سلسله محسوب میشود پس از فوت پدر خود شاه‌صفی در سال ۱۰۵۲ هجری بر اورنگ شاهی تکیه زد.

از نتیجه تحقیقات درباره چهارستون چنین استنباط میشود که باغ وسیع چهارستون را شاه‌عباس کبیر طرح انداخته و در وسط آن عمارتی بشکل کلاه فرنگی با اطاقهای کوچکی در اطراف آن احداث شده بوده است. سپس با شروع سلطنت شاه‌عباس دوم عمارت مزبور توسعه داده شده و تالارها و ابوانهایی بر آن افزوده‌اند، اکنون جای تردید نیست که تالار ۱۸ ستون و تالار آینه و تزیینات آینه کاری و مجالس نقاشی سالن پادشاهی چهارستون باستانی دو تابلوی معروف به جنگ چالدران و کرنا که از الحاقات بعد از دوره صفویه میباشد از دوره شاه‌عباس دوم است.

وجه تسمیه چهارستون بعلت تعدد ستون‌های این کاخ است که در ایران تعدد و کثرت را بیشتر با عدد چهل بیان میکنند اما تصادفاً چون تعداد ستونهای تالار چهارستون بیست عدد است و انعکاس عمارت و ستونها هم در استخر مقابل آن بخوبی مشهود است جمعی از راه تفسیر گفته‌اند که این کاخ با انعکاس آن در آب مفهوم چهارستون پیدا میکند، هر یک از ستونهای بیست گانه تالار از یک تنه درخت چنار تشکیل شده و بر روی آنها قشر نازکی از تخته رنگ شده وجود دارد که سابقاً با آینه و شیشه‌های رنگی پوشش شده بوده است، تمام دیوارها از آینه‌های قدی و شیشه‌های رنگی و نقاشیهای زیبا تزیین شده بوده و همه درها

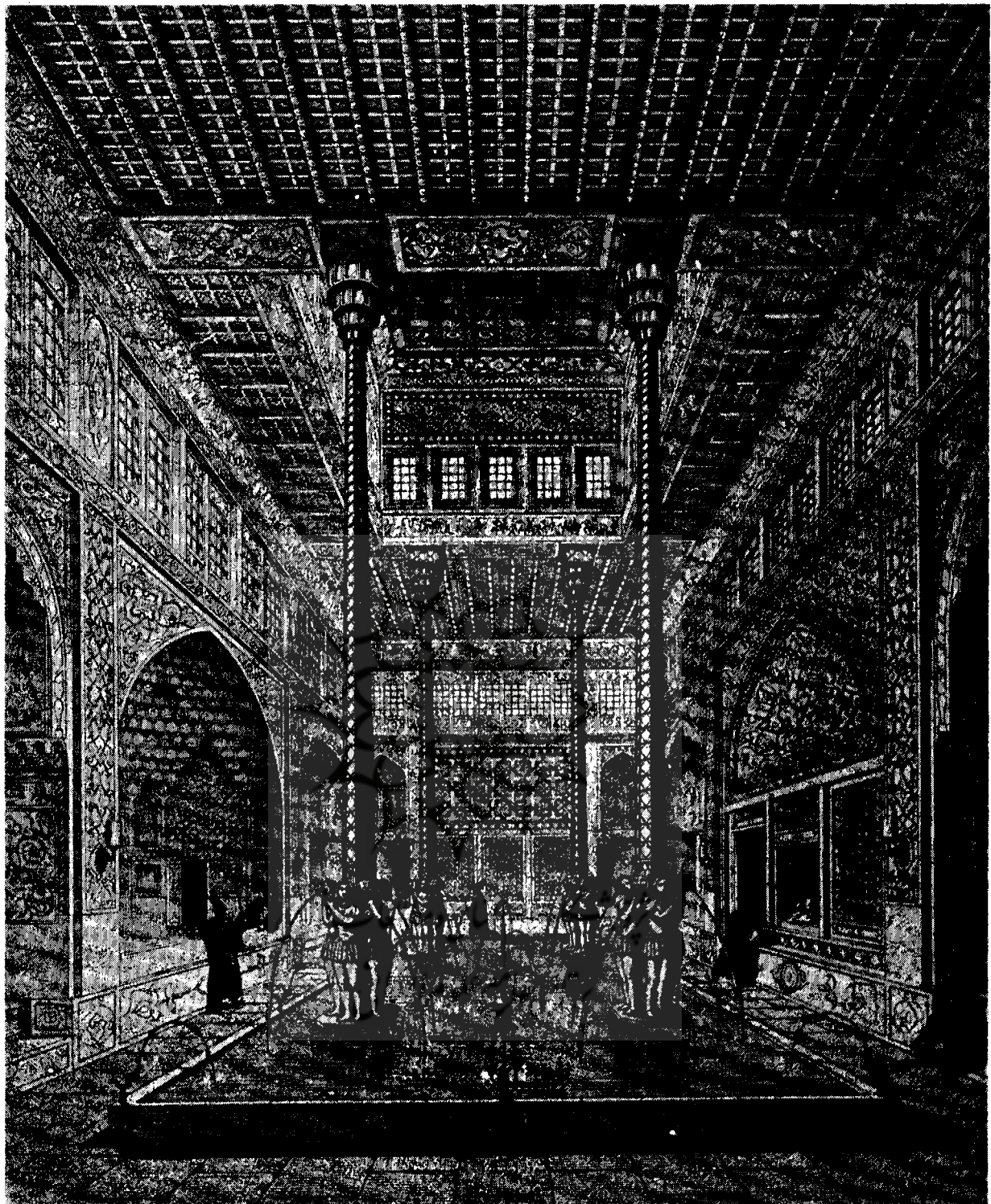
۱ - مؤلف کتاب قصص الخاقانی نوشته است جلوس شاه‌عباس دوم بر تخت سلطنت هنگامی صورت گرفت که از سن او نه سال و هشت ماه و ۲۸ روز گذشته بود. وفات پدرش شاه‌صفی روز دوشنبه ۱۲ ماه صفر ۱۰۵۲ در کاشان اتفاق افتاد و درباره وفات وی چنین گفته شد:
شاه صفی پادشاه بحر و بر کرد چه از عالم فانی گذر
گفت خرد از بی تاریخ او ماه صفر کرد ز دنیا سفر
عمر شاه‌عباس دوم ۳۴ سال و نه ماه و چهارده روز و ایام سلطنتش ۲۵ سال و پانزده روز بوده است، در خسروآباد دامغان در ماه ربیع‌الثانی ۱۰۷۷ وفات کرده، روز سیزدهم جنازه او وارد قم شده و روز چهاردهم جمادی‌الثانی در جوار حضرت مصومه (ع) دفن شده است.
ولی قلی شاملو مؤلف قصص الخاقانی نوشته است شاه‌عباس ثانی در مرض موت وصیت کرد که از مال او هر سال دوازده شمع‌دان نقره و دو عدد عودسوز طلا تهیه کنند (معادل یک هزار تومان بیول آن زمان) و نثار مرقد حضرت رضا (ع) نمایند و در پایان یکسال متولی آستانه این اشیاء را بیول رایج تبدیل نموده و به زوار ارض اقدس خرج راه بدهند.
بر مسکوکات او این شعر نقش شده بود:
بگیتی سکه صاحبقرانی زد از توفیق حق عباس ثانی

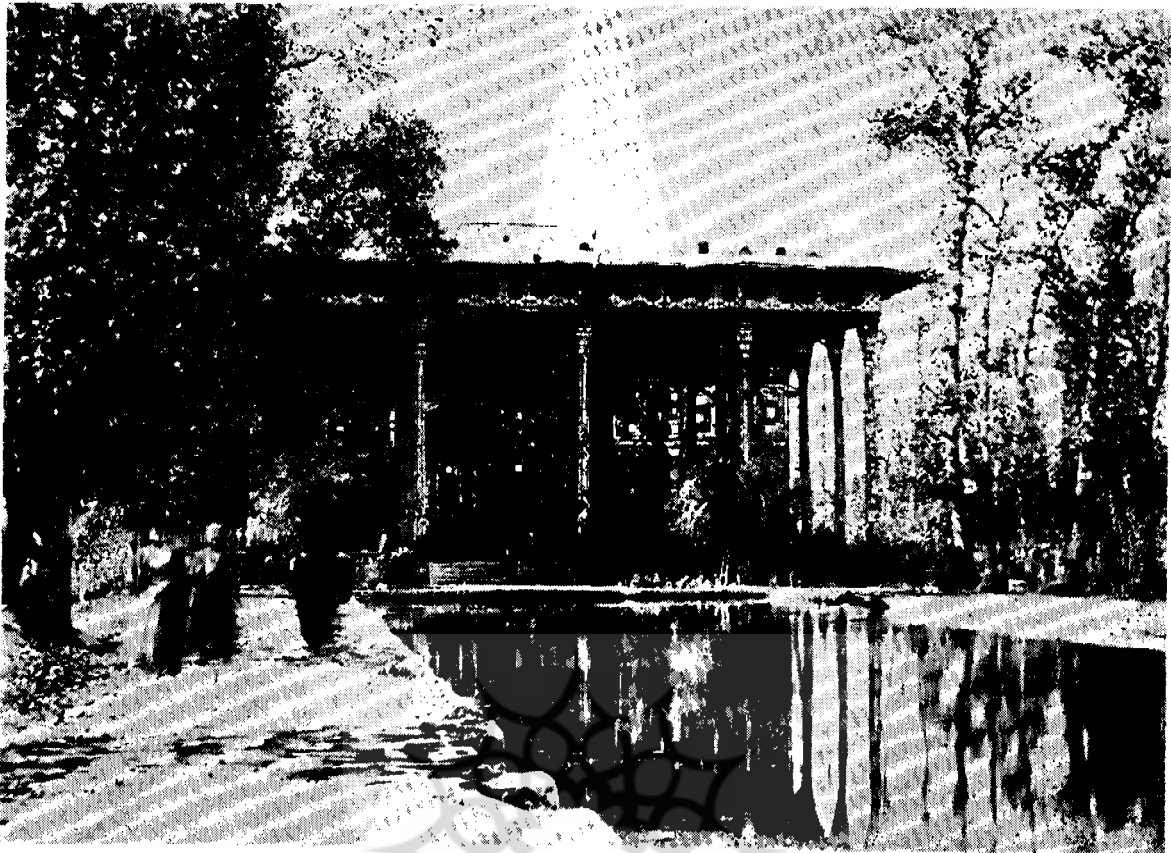
منظره‌ای از کاخ تاریخی چهلستون با انعکاس آن در استخر مقابل عمارت

پنجره زیبایی نصب شده بود که از شاهکارهای صنعت گچبری بشمار میرود ولی در تعمیرات سالهای اخیر چون این پنجره متعلق به این بنا نبود و از بنای تاریخی دیگری بنام درب امام به چهلستون انتقال داده شده بود آنرا پیاده کردند تا در ساختمان موزه اصفهان به نمایش بگذارند) قرینه اطاق مزبور در سمت شمال آینه اطاق دیگری است که آنهم دارای تابلوهای زیبا میباشد و تزیینات طلاکاری سقف آن بصورت اصلی از زیر گچ خارج شده است.

چهار قطعه پایه ستونهایی که بصورت مجسمه‌های شیر و انسان در چهار گوشه استخر در حال حاضر مشاهده میشود و دو تخته سنگ حجاری شده بشکل چهارشیر که در دوباغچه

پایه ستونهایی که بشکل مجسمه شیر و انسان در چهار گوشه استخر چهلستون مشاهده میشود متعلق به این قصر دوران صفویه بوده که در دوره قاجاریه منهدم شده است

تزیینات اصلی کاخ چهلستون (عکاسی هرسل بلژیکی)

تاریخ بنای چهلستون :

بموجب يك كتيبه تاريخی که در سال ۱۳۲۷ خورشیدی در جبهه تالار عمارت چهلستون از زیر گچ خارج شده ، کاخ چهلستون در پنجمین سال سلطنت شاه عباس دوم در سال ۱۰۵۷ هجری با تمام رسیده است ، کتیبه مزبور شامل دوازده لوحه شش ضلعی است که بخط نستعلیق سفید بر زمینه صورتی رنگ در هر يك از آنها یکی از دوازده مصراع زیر گچ بری شده است :

..... عباس ثانی^۲

که عهدش جوان کرد پیر جهان را
 بنا کرد از فیض لطف الهی
 بنائی که شد رشک نه سقف مینا
 ز بس رفعتش بر سپهر کواکب
 نماید چو ریگ ته جو ثریا
 کواکب چو گلهای باغش نمایان
 مجره درو همچو جوئیست پیدا

کند سالها اندر آن کامرانی
 بود قرنها سجده گاه برایا
 مبارک بود زآنکه تاریخ آن شد
 مبارک ترین بناهای دنیا
 ۱۰۵۷

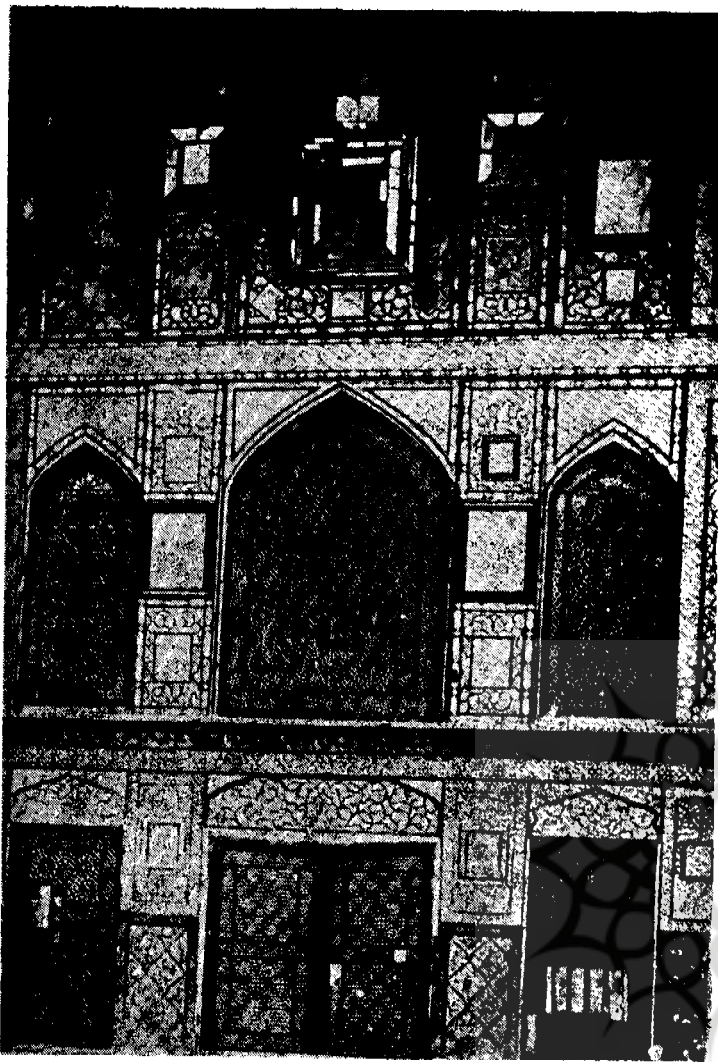
تاریخ اتمام بنای چهلستون و مدح شاه عباس دوم

صائب ملك الشعراي دربار شاه عباس دوم طی قصیده بلند بالائی اوصاف قصر چهلستون و تاریخ اتمام این بنا را به رشته نظم کشیده است ، مصراع آخر این قصیده : قبله گاه تاجداران باد دایم این مکان ماده تاریخ اتمام بنای این قصر است که بحساب حروف ابجد سال ۱۰۵۷ هجری میشود ، قصیده بشرح زیر است :

۲ - از مصراع اول فقط دو کلمه «عباس ثانی» باقی مانده و میتوان تصور کرد که این مصراع به این صورت بوده است :
 بدور شهشاه عباس ثانی .

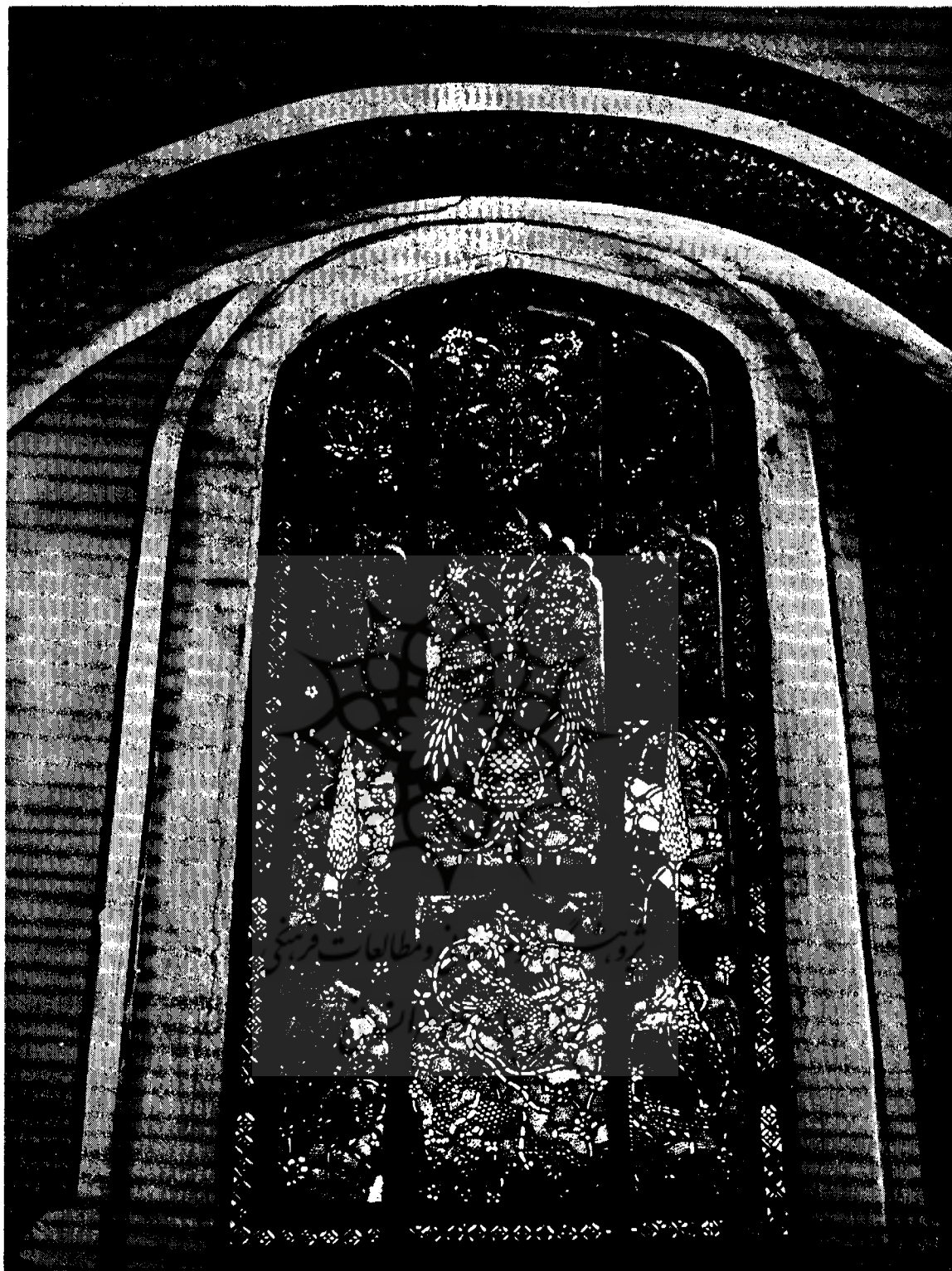
تصویر شاه‌عباس دوم . مینیاتور موجود درموزه ویکتوریا در انگلستان (از کتاب تاریخ کشیشان کرملی در ایران چاپ لندن)

تزیینات اصلی نقاشی و آینه کاری و نمونه در و پنجره‌های کاخ چهلستون
(عکاسی هرسل بلژیکی)

هرچه در مجموعه امکان شود صورت پذیر
میتوان چون جام جم در حوض او دیدن عیان
وصف او از خامه کومه زبان ناید که هست
عاجز از اوصاف او فواره باطی اللسان
نیست عکس باغ در حوضش که فردوس برین
در عرق گردیده است از شرم این منزل نهان
کشتی نوح است بال از بادبان واکرده است
در نظرها صورت تالار او با سایبان
بیضه افلاک را در زیر بال آورده است
طراهش کز شهر جبریل می بخشد نشان

اصفهان شد غیرت افزای بهشت جاودان
زین جهان نو که شد ابداع در نقش جهان
گشت ازین منزل بتشریف تمامی سرفراز
بود اگر زین پیش شهر اصفهان نصف جهان
تا کنون صورت نه بست از خانه معمار صنع
شاه بیتی این چنین بر صفحه کون و مکان
در جوار رفعت این قصر گردون منزلت
کلبه زالیست طاق شهرت نوشیروان
زیر ابرو چون سوار چشم می آید بچشم
در خم طاقش سوار سرمه خیز اصفهان
چون لباس غنچه تنگی میکند بر بوی گل
بر شکوه این عمارت پر نیسان آسمان
از اساسی زیر کوه قاف دامان زمین
وز ستونش آسمانرا تیر در بحر مکان
گر شود طاق بلند او مدار آفتاب
از زوال ایمن بود تا دامن آخر زمان
مهر عالمتاب را در سینه میسوزد نفس
تا رساند روی زرد خود بخاک آستان
اولین پایه است از قصر جلال بانیش
این بنای آسمان بنیاد با این قدروشان
هر که بگشاید بدیوار زر اندودش نظر
میشود مژگان او چون مهر زرین در زمان
آفتاب از خجالت گلجام رنگارنگ او
میدهد رنگی و رنگی می ستاند هر زمان
در حریم دلگشای او نگردد تنگ جای
گر سلیمان با جنود خویش گردد میهمان
در نظر چون حلقه پرگار می آید حتیر
در فضای او مربع گستر نشیند آسمان
چون فضای عالم اندیشه در وی بیحجاب
میتوان نظاره کرد از قیروان تا قیروان
طاق کسری از حجاب طاق گردون رفعتش
چون هلال عید در گرد خجالت شد نهان
ماه نو گسر راه یابد در حریم دلکشش
بدر گردد از فروغ شمشه اش در یکرمان
مجلس رنگین تصویرات او از بزم و رزم
میدهد در پیکر افسرده دیوار جان
نیست دیوارش مصور کز تماشا مانده اند
پشت بر دیوار حیرت ماهرویان جهان
دارد از حوض مصفا در کنار آئینها
تا نگردد غافل از نظاره خود یک زمان
مصراع برجسته فواره جانبخش او
میدهد یاد از زلال خضر و عمر جاودان

پنجره زیبای گچ‌بری کاخ چهلستون که از بنای تاریخی درب امام به این قصر انتقال داده شده و قرار است در عمارت موزه نگهداری شود

سر بر آورده است از يك پيرهن صدمه مصر
يا شدت از دور آن تالار كنگرها عيان
رتبه اوتاب دارد پايه‌هاي محكمش
چل ستون او بود قايم مقام چل تنان
تاجدارانرا چو جنت عرصه‌اش دارالسرور
مجرمانرا آستانش چون حرم دارالامان
گرچه ميگويند باران نيست در ابر سفيد
آب حيوان ميچكد از مرمر او جاودان
گر نلغزد پاي مژگان از صفاي مرمرش
بريباض چهره‌اش از لطف ميماند نشان
جدول امواج او سوهان زنگار غمست
آبشار او ز جوش شير مي‌بخشد نشان
اين چنين باغي باين وسعت ندارد چرخ ياد
كر خيابانش زمين گرديد صاحب كهكشان
آفتاب بيزوال شمس زرين او
ذره را دل سرد كرد از مهر خورشيد جهان
شمسه نبود اينكه آورده است خورشيد منير
خوان زر بهر نثار خسرو صاحبقران
تبيغ عالمگير بازوي قضا عباس شاه
كر جبينش جوهر فتح و ظفر باشد عيان
آفتاب بيزوال آسمان معدلت
ابر درياي سخاوت نوبهار بيخزان
مذهب اثنا عشر را آسمان بنياد كرد
اعتقاد راسخ او چون بروج آسمان
همچو سبابه كر انگشتان شهادت حق اوست
دين حق قائم تبليغ اوست از شاهنشاهان
صولت شير حق از سر پنجه اقبال او
همچو نور از پنجه خورشيد مي‌تابد عيان
گر بشاهان ميرسد صاحبقرانان را نسب
از نژاد شاه مردانست اين صاحبقران
پادشاهان زاستان او بدولت ميرسند
درميان پادشاهان اوست شاه شهنشاهان
هميش مقصور بر تائيد يزداني بود
نيست استظهار او را برسپاه بيكران
پاي نگذارد برون از ملك شرع ميبين
ز آن بود دايم موفق از خدای مستعان
دامن دولت نمازي گشت در دوران او
شد شراب لاله‌گون چون لعل درخارا نهان
ميشود فرمانرواي مكه از تائيد حق
ناف عالم را بنام او بريده است آسمان
كرد عدلش بسكه محكم رخنه‌هاي ملك را
خنده نتواند شد از دندان خصمانش عيان

خصم را دل ميشود از چين ابرويش دونيم
ميكند كار دم شمشير اين پشت كمان
گر بخاطر بگذرانند حفظ او بي چشم زخم
بر سپند آتش چو ابراهيم گردد گلستان
ميبرد غيرت بابر دست گوهر بار او
همچو بيماران از آن تلخست دريا را دهان
دامن سائل ز گوهر دامن دريا شود
ابر دست او باحسان چون شود گوهر نشان
ميگذارند آهوان از عدل او هنگام خواب
بر سر بالين چراغ از ديده شير زيان
چرخ بي زنه‌ار آروز از غلاف آيد برون
كو بزم جنگ از قربان برون آرد كمان
چون برون آيد ز تركش ناوك دلدوز او
پر بر آرد فتنه خوابنده آخر زمان
ميشود ز نار خونين جوي شيرش بر كمر
گر كند بر بيستون شمشير خود را امتحان
چون كند تبيغ كج او گوشه ابرو بلند
بخيۀ انجم فرو ريزد ز زخم كهكشان
از سنان اوست دست فتنه بر اعداد راز
وز زبان خنجر او مرگ دارد ترجمان
در تن چون بيستون خصم برق تبيغ او
جويهاي شير ميسازد روان از استخوان
چون قضاي آسماني نيست تيرش را خطا
گر ز چشم مور در دلهاي شب سازد نشان
گشته است از بيم تبيغ او حصاري همچو آب
زهره شير زيان در كوچه بند نيستان
چون فتنه از صولت تبيغش تزلزل در جبال
ريزد از پشت پلنگان داغ چون برگ خزان
تبيغ بندانش چو مرگان ناوك يك تركشند
راست ميسازند از شمشير كج كار جهان
باد ارزاني باو عالم كه از ناز و نعيم
نيست چيزي غير خواب فتنه در عهدش گران
اين بلند اقبال كر اوصاف بي پايان او
شمه با خامه عاجز رقم كردم بيان
در سواد اصفهان دولترائي طرح كرد
كر شكوه او خجل گرديد قصر آسمان
چون بتوفيق الهی صورت انجام يافت
اين بنای ميمنت بنياد در نقش جهان
خامه صائب رقم زد از بي تاريخ او
قبله‌گاه تاجداران باد دايم اين مكان

تاریخ بنای چهلستون بقلم نویسندگان و شعرای دوره شاه‌عباس دوم

محمد طاهر وحید قزوینی صاحب کتاب عباسنامه که معاصر با شاه‌عباس دوم بوده است تحت عنوان «شرح ساختمان عمارت مبارکه دولتخانه موسوم بچهلستون» چنین مینویسد:
این کاخ زراندود و قصر مذهب در سنه تنگوزئیل ۱۰۵۷ زیور تعمیر پوشیده ارباب طبع و اهل نظم در باب بنای آن تواریخ گفته و بالماس تفکر گوهرهای آبدار معانی سفته‌اند، از جمله این مصراع بخاطر وقاد ایران‌مداری سلطان‌العلمائی رسیده بود که «مبارک‌ترین بناهای دنیا ۱۰۵۷» و بالفعل همین تاریخ بر کتبه آن زیبا عمارت منقوش است و راقم حروف را نیز این تاریخ بخاطر رسید که:
مرحبا دولت‌سرای خسرو ایرانیان
ای مبارک منزل عیش و نشاط جاودان

کی توان گنجاند شرح و سعش را در سخن
کوته از اندازه عرضش بود طول بیان
در حریمش بر زمین هرگز نمی‌افتد سخن
زانکه فرش آستان اوست سقف آسمان
هر کجا باشد تماشائی تماشا ممکن است
رفته همچون صیت خوش از شیروان تا قیروان
گفتمی گر ابتدا و انتها میداشتی
سایه او را سواد کشور هندوستان
هست چون اینخانه از شاهی که شاه عالم است
سال تاریخش از آن شد خانه چشم جهان^۳
صاحب کتاب قصص الخاقانی نوشته است که در روز دوشنبه دوم ربیع‌الاول سال ۱۰۵۶ هجری عمارت دیوانخانه قصر چهلستون در باغ دلگشای جهان‌نما با تمام رسید و در روز

۳ - تاریخ عباسنامه تألیف محمد طاهر وحید قزوینی صفحه ۹۱.

نمونه‌ای از تابلوهای نقاشی کاخ چهلستون

مجلس پذیرائی شاه طهماسب از همایون شاه هندی ، (نقاشی دیواری در تالار پادشاهی کاخ چهلستون)

ژوئیه گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

عبارتست از : مجلس بزم شاه عباس کبیر و پذیرائی او از ولی-محمدخان پادشاه ترکستان ، جنگ شاه اسماعیل اول با قشون عثمانی در چالدران (از الحاقات بعد از دوره صفویه) ، مجلس پذیرائی شاه طهماسب اول از همایون پادشاه هندوستان .

و در جهت متقابل این نقاشیها در ضلع شرقی سالن ازراست به چپ : منظره جنگ شاه اسماعیل اول با شیبک خان ازبک (موضوع نقاشی این تابلو جنگ شاه عباس اول با ازبکان نیز معرفی شده است) - جنگ نادرشاه افشار با قوای هند در کرنال (از الحاقات بعد از دوره صفویه) و مجلس پذیرائی شاه عباس دوم از ندر محمدخان پادشاه ترکستان (این تابلو روبروی تابلوی بزم شاه عباس کبیر قرار دارد) .

در اطراف این سالن و همچنین اطراف ایوان آینه تعداد زیادی تابلوهای کوچک مینیاتور وجود دارد که

افتتاح این عمارت قوش بیگی ایلچی عبدالعزیزخان والی بخارا بخدمت شاه عباس دوم رسید و عریضه خود را تقدیم کرد و در همین مجلس فرستادگان روسیه هم هدایای خود را تقدیم داشتند و جان نثارخان سفیر هندوستان بکسب اجازه مرخصی برای مسافرت بهند نایل شده است. از آنچه مؤلف قصص الخاقانی نوشته است معلوم میشود که پس از بنای قصر چهلستون باغ اطراف آن نیز بنام چهلستون مشهور شده و قبل از آن این باغ وسیع ، جهان نما نام داشته و قصر جهان نما در منتهی الیه ضلع غربی آن در شمال خیابان چهارباغ قرار داشته است .

نقاشیهای دیواری در کاخ چهلستون

موضوع مجالس نقاشی سالن پادشاهی که در ضلع غربی تالار واقع شده از مقابل در ورودی به ترتیب ازراست به چپ

درحالات مختلف، مجالس بزم و شکار و همچنین صورتهای فردی یا زوجی مرد و زن درحالات مختلف جلوس درمجلس بزم و یا درحال شکار و آرایش نمایش داده شده و در دواپوان طرفین تالار مزبور که مشرف به باغ چهلستون است تصویرهایی از سفرا و اروپائیان مشهوری که در آن عهد در پایتخت ایران بسر میبرده اند و فعلاً شناخته نمی شوند جلب توجه مینماید. تصویر اروپائینی که در کاخ چهلستون نقاشی شده و معدودی از آنها موجود است به احتمال زیاد کار دوفنر نقاش هلندی بنام آژل Angel و لوکار Lokar است که در دربار شاه عباس دوم بسر میبرده اند و چون پادشاه به نقاشی اشتیاق فراوان داشته است از طرف نماینده شرکت هلندی در اصفهان بخدمت وی گماشته شده بودند.^۴

توضیحی چند بر نقاشیهای دیواری کاخ چهلستون

مجالس بزم و رزمی که در تالار پادشاهی کاخ چهلستون به نمایش گذاشته شده هر یک معرف فصلی از تاریخ ایران در دوران پادشاهان صفویه است و در این مقاله به اجمال توضیحی چند بر نقاشیهای مزبور میافزایم:

تابلوی روبروی در ورودی سالن پادشاهی که نمایشگر جنگ شاه اسماعیل اول صفوی با سلطان سلیم خان پادشاه عثمانی در دشت چالدران است معرف حالت قشون ایران در آن زمان و در سال وقوع این جنگ ۹۲۰ هجری است که بیشتر آنها مجهز به اسلحه سرد مانند شمشیر و تیر و کمان بودند در حالیکه قشون عثمانی مجهز به سلاح گرم و توپخانه و سپاهیان بی شمار بوده اند و این کیفیت در تابلوی مزبور مجسم شده است، قهرمان این صحنه نبرد خود شاه اسماعیل است که سوار بر اسب سفید با تاج قزلباش نمایش داده شده و با شمشیر می جنگد، در قسمت دورتر این تابلو سلطان سلیم خان عثمانی نیز نمایش داده شده.

تابلوی روبروی این نقاشی دیواری که در بالای مدخل ورودی سالن قرار میگیرد معرف نبرد کرنال بین سپاهیان ایران و هند است که در چهارمین سال شاهنشاهی نادر کرنال نزدیک دهلی پایتخت هندوستان اتفاق افتاد و به فتح قوای ایران و تسخیر شهر دهلی منتهی شد، در این تابلو نادر شاه افشار سوار بر اسب با تیر زینی که در دست دارد و ناصرالدین محمد شاه گورکانی پادشاه هند سوار بر فیل نمایش داده شده و چنانکه شهرت دارد این دو تابلو که معرف شکست ایران در جنگ چالدران به فرماندهی شاه اسماعیل اول مؤسس دولت صفویه و دیگری معرف فتح ایران در جنگ کرنال به فرماندهی نادر شاه افشار مؤسس دولت افشاریه است از الحاقات دوره نادری است. شاه اسماعیل اول در جنگ با ازبکها در طاهر آباد مرو که در سال ۹۱۶ هجری اتفاق افتاد و با کشته شدن شیبک در این

جنگ قوای ازبک از مرزهای ایران عقب نشینی کرد موضوع یکی دیگر از تابلوهای اصیل این تالار است، در سالهای اخیر بنا بر آنچه افواهاً از یکی به دیگری نقل شده بود این تابلو را معرف جنگ شاه عباس اول با ازبکها معرفی میکردند در حالیکه به نظر نگارنده صورت پادشاه صفوی که در این تابلو در حال جنگ نمایش داده شده عیناً مانند صورت شاه اسماعیل در نقاشی جنگ چالدران است و به احتمال قوی به هنگام ترتیب نقاشی دیواری جنگ چالدران، صورت شاه اسماعیل در این تابلوی اصلی برای آن تابلوی الحاقی بعدی نمونه و سرمشق قرار گرفته است. صورت شیبک خان هم در این تابلو شباهت زیاد به تصویر محمد شهابخت خان ازبک معروف به شیبک خان کار بهزاد نقاش دارد.^۵ در بین سیاحان اروپائی دیولافوآ Dieulafoy نیز که در سال ۱۲۹۸ هجری قمری مدتی در اصفهان بسر برده است این تابلو را جنگ شاه اسماعیل با تاتارها معرفی میکند.

همایون شاه هندی در دربار شاه طهماسب

تابلوی همایون شاه هندی در مجلس بزم شاه طهماسب اول در کاخ چهلستون یکی از تابلوهای اصیل این قصر سلطنتی است که بسیار سالم مانده و از نظر مطالعه در لباس و کلاه و ترتیب آرایش گیسو و موی صورت و زیورآلات و رقص و مجلس - آرائی و نوازندگی و آلات و ادوات موسیقی آن دوره تابلوئی بسیار ارزنده است.

در سال ۹۴۹ هجری همایون فرزند ظهیرالدین بابر از برابر قشون برادر خود میرزا عسکری که در تعقیب او بودند گریخته همراه سردار وفادار شیعی مذهب خود بیرام خان وارد سیستان شد و احمد سلطان شاملو حکمران آن ناحیه از وی پذیرائی کرد و درباره شاه بی تاج و تخت هند از شاه طهماسب کسب تکلیف نمود و بدستور شاه ایران وی با اعزاز و اکرام تمام روانه خراسان و سپس عازم قزوین شد و در جمادی الاولی سال ۹۵۱ در بیلاق قیدار نبی بین ابهر و سلطانیه بحضور شاه طهماسب رسید و پس از مدتی اقامت در ایران و رفع خستگی و شرکت در مهمانیهایی که به افتخار او ترتیب داده شد و مسافرت به بعضی از نقاط ایران مانند آذربایجان با کمکهای لشگری شاه طهماسب موفق شد به هند مراجعت نموده و تاج و تخت از دست رفته را بدست آورد.

شعرای آن دوره درباره ورود او به ایران و ملاقات وی با شاه طهماسب اشعاری سروده اند از آن جمله اشعاری است از

۴ - رجوع شود به تاریخ روابط ایران و اروپا در دوره صفویه تألیف استاد نصرالله فلسفی.

۵ - رجوع شود به تصویر مقابل صفحه ۱۶۰ کتاب زندگانی شاه عباس اول - جلد اول - تألیف استاد نصرالله فلسفی.

محتشم کاشانی در تاریخ آمدن همایون پادشاه هند و شاهزاده روم به دربار شاه طهماسب اول، این قطعه شعر که ماده تاریخ ملاقات مزبور محسوب میشود بشرح زیر است:

دولت چو سر بذوره فتح و ظفر کشید
وز رخ گشود صاحب امن و امان نقاب
برمسند سرور مکین شاه کامران
دارای آفتاب سر بر فلک جناب
طهماسب خان شاه جهان شاه شه نشان
پرگاروار نقطه کل نقد بوتراب
از یکطرف همای همایون که کام دهر
جست از رکاب بوسی او گشت کامیاب
از جانب دیگر خلف پادشاه روم
از پای بوس او سر خود سود بر سحاب
تاریخ این قران طلبیدم ز عقل گفت
(بوسید کامجوی جهان شاه را رکاب)

۹۵۱

ایضاً در آن خصوص و ملاقات دو پادشاه محتشم کاشانی گفته:
تاریخ این مقارنه کردم سؤال گفت
(ماه عجب رسید بیابوس آفتاب)

۹۵۱

ایضاً در آن خصوص محتشم گفت:
خورشید اوج رفعت طهماسب شاه عادل
شاهی که در دو گیتی کارش بود بدخواه
شاهان و شهریاران آیند در پناهی
یابند در پناهی اقبال و دولت و جاه
زان رو همای دولت از اوج کامرانی
با طالع همایون آورده رو به درگاه
تاریخ آمدن را پرسیدم از خرد گفت
(دایم همای دولت آید بسایه شاه)

۹۵۱

تابلوی نقاشی شاه عباس و ولی محمدخان ازبک

ولی محمدخان ازبک فرمانروای ترکستان در سال ۱۰۲۰ هجری به اصفهان آمده و مهمان شاه عباس بوده است، در تالار پادشاهی چهلستون تابلوی نفیسی وجود دارد که ولی محمدخان را در حضور شاه عباس کبیر و سرداران معروف او نشان میدهد و معرف فصلی از روابط ایران و ترکستان در زمان شاه عباس بشرح زیر است:

هنگامی که ولی محمدخان بر سر سلطنت ماوراءالنهر و ترکستان جلوس کرد برادرزاده های خود امام قلی سلطان و ندر محمدخان فرزندان دین محمدخان را به ترتیب به حکومت

سمرقند و ولایات واقع در جنوب رودخانه جیحون منصوب نمود ولی مدتی نگذشت که آثار خلاف بین آنها ظاهر شده و پس از مدتی جنگ و کشمکش ولی محمدخان از امام قلی سلطان برادرزاده خود هزیمت یافته با فرزندش رستم محمد سلطان از ممبر چهارجو به قلعه چهارجو آمده و با سیصد نفر از همراهان متوجه مرو شد. محراب خان حاکم مرو جریان ورود خان ازبک را به اطلاع شاه عباس رسانید و از فرمانروای ترکستان به گرمی پذیرائی کرد، ولی محمدخان از مرو متوجه مشهد شد و پس از بیست روز توقف آهنگ عراق کرد، از بسطام تا سمنان و خوار، فریدون خان حاکم گرگان مأمور پذیرائی بود و در خوار علی قلی بیگ خان ایشیک آقاسی باشی شاملو که از اصفهان رسیده بود مهمانداری خان ازبک را به عهده گرفت و وقتی که به خطه کاشان رسیدند اهالی کاشان میدان شهر را چراغان کرده و مقدم او را تهنیت گفتند و خان ازبک پس از سه روز توقف در کاشان در آغاز سال ۱۰۲۰ هجری عازم اصفهان پایتخت شاه عباس شد. به دستور پادشاه قرار شد مراسم استقبال رسمی و تشریفات لایق از ولی محمدخان به عمل آید، روز ورود وی از شهر اصفهان تا قریه دولت آباد بیست هزار نفر تفنگچی در دو صف ایستادند و چهار بازار اطراف میدان نقش جهان و قیصریه و قهوه خانه ها و خیابان را آئین بندی کردند و شاه عباس با امرا و ارکان دولت از آن جمله اللهوردی خان و الله قلی بیگ قورچی - باشی و ندر محمدخان شهردار به استقبال رفت و چون به ولی محمدخان رسید از پیاده شدن او ممانعت کرده سواره با وی مصافحه کرد، در منزل دولت آباد، آقا کمال دولت آبادی از بزرگان قریه استدعا کرد که پادشاه به اتفاق مهمان خود لحظه ای برای استراحت به منزل او فرود آیند، از جاده تا منزل وی با فرشهای عالی مفروش شده بود و وی به طور شایسته و بایسته به لوازم ضیافت پرداخت، در شهر اصفهان منازل عالی جهت سکونت خان ترکستان و همراهان وی اختصاص داده شده بود و علی قلی خان طبق دستور به مهمانداری وی تعیین شده بود، شعرای آن زمان درباره ورود ولی محمدخان به اصفهان اشعاری سروده اند و از آن جمله خواجه شعیب جوشقانی چنین گفته بود:

چون ز گردش های چرخ منقلب

گشت پیدا در بخارا انقلاب

شاه ترکستان و لیخان آنکه هست

زیب بخش دولت افراسیاب

رهمنون شد دولت او را تا نهاد

رو به درگاه شه مالک رقاب

شاه عباس قدر قدرت که هست

کامران و کامبخش و کامیاب

این قران سعد را تاریخ جو

گشتم از اندیشه قدسی خطاب^۷

ساخت روشن شمع مجلس را و گفت
ماه شد مهمان بزم آفتاب
۱۰۲۰

ذوقی اردستانی نیز در ماده تاریخ آمدن ولی محمدخان
از بک پادشاه ماوراءالنهر به دربار شاه عباس این قطعه را گفته :

شبی بواقعه دیدم که خسرو توران
چو آفتاب بزرین کلاه آمده بود
کمر بخدمت شه بسته از بی تاریخ
باستانه عباس شاه آمده بود

۱۰۲۰

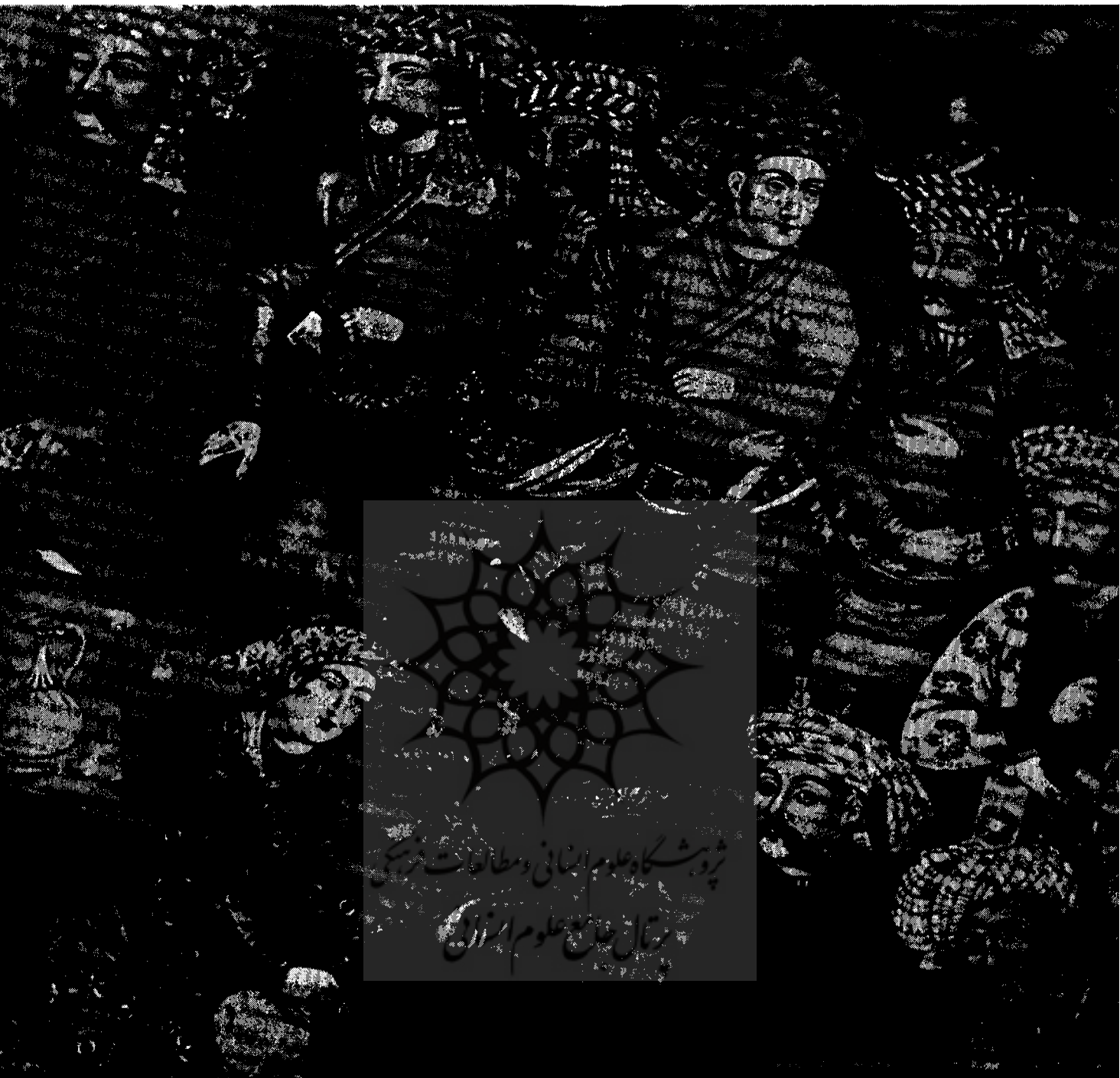
و دیگری بنام محمد صالح برادرزاده اسکندربیک منشی مؤلف
عالم آرای عباسی درباره ملاقات دو پادشاه قطعه زیر را سروده
است :

عباس شه آن سپهر احسان
کز پرتو اوست زیب ایران
آمد به درش ز روی اخلاص
بر دست گرفته تحفه جان
قاآن زمان ولی محمد
اورنگ نشین ملک توران
جستم ز خرد چو سال تاریخ
گفت آمده پادشاه توران
۱۰۲۰

۶ - رجوع شود به کتاب موادالتواریخ تألیف حاج حسین نخجوانی
چاپ تبریز صفحه ۹۵ و ۹۶ .
۷ - در کتاب موادالتواریخ تألیف حاج حسین نخجوانی چاپ
تهران ، این مصراع چنین آمده است :
« گشتم از اندیشه قدسی نصاب » .

مجلس پذیرائی شاه عباس کبیر از ولی محمدخان فرمانروای ازبک ، (نقاشی دیواری در کاخ چهلستون)

سرداران شاه عباس کبیر در مجلس پذیرایی از ولی محمدخان فرمانروای ترکستان ، (نقاشی دیواری در تالار پادشاهی کاخ چهلستون)

شاه عباس به افتخار مهمان خود ولی محمدخان جشنهای شاهانه ترتیب داد و مطربان خوش آهنگ و نوازندگان تیزچنگ به نوای دلگشا زنگ زدای خواطر گشته، حور و شان عراقی و خراسانی به رقاصی درآمده خرامش و جلوه گری آغاز نهادند.

در آن فرخنده بزم و محفل خاص

همی بودی زشادی زهره رقاص

به هر گوشه خرامان دلستانی

به هر طرفی روان آرام جانی

بهشت آسا در آن رشک گلستان

به خدمت ایستاده حور و غلمان

مؤلف تاریخ عالم آرای عباسی نوشته است که از طرف پادشاه به دفعات مراسم آتشبازی و چراغانی در میدان نقش جهان به افتخار ولی محمدخان ترتیب داده شد و از جمله آتشبازیهای عجیب از فیل بزرگی صحبت میدارد که در حین آتش دادن و نوپ انداختن، از آن کوه پیکر آتشخوی زمین نورد بادپا حرکات عجیب و حمله های مهیب مشاهده می شد و موجب انبساط خاطر خان ترکستان و حاضران بساط اقدس می گردید، اسکندر بیک ترکمان نوشته است که در اول تیرماه آن سال ولی محمد خان به اتفاق شاه عباس در خیابان چهارباغ تماشای جشن آب پاشان را نمودند و در آن روز بیش از صد هزار نفر در خیابان چهارباغ جمع آمده به یکدیگر آب می پاشیدند، ولی محمدخان به استظهار اخباری که از ترکستان می رسید و مشعر بر آن بود که ورود وی را انتظار داشتند از شاه عباس اجازه مراجعت خواست و تقاضا کرد که فقط پادگان خراسان در موقع لزوم به وی کمک کنند و چون خود شاه عباس هم عازم آذربایجان بود روزی که منجمین ساعت را خوب تشخیص داده بودند و او در اردوگاه در کنار زاینده رود استقرار یافته بود، ولی محمدخان را به حضور طلبیده با یکدیگر صحبت های خصوصی کردند و از طرف پادشاه زینل بیک خان شاملو مأمور شد که تا خروج از سرحد ایران در ملازمت ولی محمدخان باشد.

ندرمحمدخان فرمانروای ترکستان

در دربار شاه عباس دوم

در مقابل تابلوی نقاشی معروف به بزم شاه عباس کبیر که آن پادشاه را در حال پذیرائی از فرمانروای ترکستان ولی محمد خان نشان می دهد و خاطرهای از دوران سلطنت شاه عباس کبیر را به خاطر می آورد تصویر شاه عباس دوم که قسمت عمده ساختمانهای کاخ چهلستون در دوران سلطنت او به اتمام رسیده

است در حال پذیرائی از ندرمحمدخان فرمانروای ازبکستان که به وی پناهنده شده بوده است و اطرافیان خان ازبک و مجلسیان دربار شاه عباس ثانی نمایش داده شده که خوشبختانه از گردن حوادث مصون مانده و با مشاهده آن خاطرات پذیرائی شاه عباس دوم از ندرمحمدخان به یاد تماشاکنندگان این تابلو می آید.

اما کیفیت این صحنه تاریخی چنانست که ندرمحمدخان پس از استخلاص از توطئه ای که برای بازگرفتن سلطنت از وی به دستگیری فرزندش عبدالعزیزخان و بعضی امرای ازبک روی داده بود، از مرز ایران گذشته به خراسان وارد شد و از شاه عباس دوم برای استرداد تاج و تخت از دست رفته خود کمک خواست. علیقلی خان بیگلربیگی مرو مراتب را به عرض شاهنشاه ایران رسانید و از طرف پادشاه محمدبیک یساوول صحبت برای استقبال از ندرمحمدخان به خطه خراسان اعزام گردید و فرمان صادر شد که در تمام نقاط سرراه از خراسان تا اصفهان پایتخت صفویه آنچه لازمه مهمانداری و پذیرائی است به منصف ظهور رسد و شمس محمدعلی بیک اصفهانی ناظر بیوتات سلطنتی نیز به سمت مهماندار مخصوص تعیین گردید و به مهدیقلی خان ایشیک آقاسی باشی حکمران ری دستور داده شد که پس از تقدیم لوازم خدمت و میزبانی ندرمحمدخان را به اصفهان آورد. شمس محمدعلی بیک اصفهانی در بسطام به خدمت خان ازبک رسید و نقود و اجناس بیشماری را که از دربار شاهنشاهی ایران با چند رأس اسب مزین به زین و لجام مرصع به جواهر قیمتی برای وی فرستاده شده بود تقدیم داشت و سپس ندرمحمدخان وارد ری گردید و ایشیک آقاسی باشی از مهمان پادشاه پذیرائی نمود و به اتفاق وی در سال ۱۰۵۶ هجری عازم اصفهان شد.

برای سکونت خان در اصفهان یکی از منازل میرزاتقی اعتمادالدوله معروف به ساروتقی وزیر مقتول شاه عباس دوم اختصاص یافته بود و به فرمان پادشاه در اطراف میدان نقش جهان تهیه چراغانی و آتشبازی مفصلی دیده بودند و از شهر اصفهان تا قریه دولت آباد به مسافت سه فرسخ تمام راه را با فرشهای زری و ابریشم و مخمل فرش کرده بودند. اصناف و دستجات مختلف با تار و طنبور و سازهای محلی به استقبال خان تاتار می شتافتند و از در دولتخانه مبارک که یعنی عمارت عالی قاپو در میدان نقش جهان تا قریه دولت آباد تفنگچیهای سوار و پیاده در دو ردیف صف کشیده بودند.

همینکه خبر ورود ندرمحمدخان به قریه دولت آباد رسید شاه عباس دوم با خلاصان و مقربان دربار خود سوار شده به استقبال خان ازبک رفت و در اثناء راه ملاقات صورت گرفت، تاورنیه سیاح مشهور فرانسوی که در این زمان در دربار اصفهان بوده می گوید که در حین ملاقات شاه عباس دوم به قصد پیاده شدن پا را از رکاب خالی کرد ولی خان با آنکه پیرمرد بود فوراً

از اسب پیاده شد و نگذاشت که شاه پیاده شود و برای بوسه به رکاب پادشاه نزدیک گردید تا مراسم تشریفات سلطنتی را به جای آورد ولی شاه عباس به رجال بزرگ اطراف خود اشاره ای نمود و آنها به سرعت خود را به ندر محمدخان رسانیده زیر بغل او را گرفتند و بر اسب مخصوصی که مزین به زین و لجام مرصع بود نشانیدند و پادشاه به اتفاق مهمان خود راه شهر را پیش گرفتند .

قبل از ورود به میدان نقش جهان و عمارت عالی قاپو ابتدا در باغ سلطنتی قوشخانه در نزدیک دروازه طوقچی پذیرائی شایسته ای از خان ازبک به عمل آوردند و سپس شاه عباس دوم مهمان خود را تا مدخل عمارت عالی قاپو همراهی نموده و برای استراحت ندر محمدخان را به منزلی که برای سکونت وی آماده شده بود هدایت نمودند . شب هفدهم ماه رمضان شاه عباس دوم برای تماشای چراغانی و آتشبازی مفصل میدان شاه به اتفاق ندر محمدخان در تالار عمارت عالی قاپو حضور به هم رساند و چون فرمانروای ترک به علت مسافرت طولانی خسته و مریض بوده است حکیم محمد حسین قمی طبیب مخصوص شاهنشاه به معالجه او اقدام می نماید ، پس از بهبودی چون خان تاتار برای استرداد حکومت از دست رفته اش عجله داشت شاه عباس دوم وی را با لشکری از سپاهیان ایرانی به ریاست ساروخان طالش کمک می کند و خان ترکستان به کمک قشون ایران مخالفین خود را منکوب نموده و برمسند فرمانروائی خود تکیه می زند .

تاورنیه می گوید تدارکاتی که شاه ایران برای استرداد سلطنت از دست رفته ندر محمدخان به عمل آورد عبارت بود از ۱۵ هزار سوار و هشت هزار پیاده و شصت هزار تومان پول و ندر محمدخان بعد از آن یکی از بهترین ایالات خود را که در سرحد ایران واقع بود در عوض این مهربانی به پادشاه ایران واگذار نمود و این ایالت منفعتمندترین ایالت او بود زیرا که سکنه آن تمام ایالات ترکمان هستند و صاحب اغنام و احشام بسیار و متمولترین رعایای تاتارند .

میرزا مقیم تبریزی از شعرای آن دوره درباره تاریخ ورود ندر محمدخان به ایران و ملاقات پادشاه ایران و توران اشعاری بشرح زیر سروده است :

از گذارشهای دوران شد پدید

در دیار خان ازبک انقلاب

وارث چنگیز خان ملک گیر

تیغ بند دولت افراسیاب

خان ترکستان باخلاص درست

کرد رو بر درگه عالم ماب

منهزم گردد چو مریخ از زحل
می برد این شکوه پیش آفتاب
آفتاب لطف حق عباس شاه
ملجاء شاهان نقد بوتراب
شاه غازی شهسوار نو جوان
خسرو صاحب قران کامیاب
آب عدلش گل برویاند ز سنگ
زاتش تیغش شود دریا سراب
نشکند از صدمه طوفان نوح
گر نماید عدل او حفظ حباب
آب اگر از قلمز جودش برد
جای باران در بریزد از سحاب
باد یارب این شه صاحب قران
کامران و کامبخش و کامباب
خان ازبک آمد از روی نیاز
بر در کبخسرو مالک رقاب
از برای مقدم خاقان ترک
از فلک تاریخ جستم بی حجاب
بر سؤال داد دل برجیس و گفت
(میرود بهرام سوی آفتاب)

میرزا مقیم تبریزی در قطعه شعر دیگری درباره ملاقات ندر محمدخان با شاه عباس دوم در اصفهان چنین سروده است :

شه صاحب قران عباس ثانی

که از روی تخت شاهی یافت ترین

دعایش بر زبان هر که آید

ندا از غیب می آید که آمین

بدرگاهش بیامد شاه توران

ز روی اعتقاد و عز و تمکین

ز بهر مقدم خاقان اعظم

بهشت اصفهان را بست آیین

جهان شد همچنان خندان و خرم

که نتوان یافت در زلف بتان چین

ز بهر این قران ماه و خورشید

تار افشانند گردون عقد پروین

بی تاریخ استقبال دل گفت

باستقبال ماه آمد شه دین

۱۰۵۶

نذر محمدخان فرمانروای ازبک در دربار شاه عباس دوم ، (نقاشی دیواری در تالار پادشاهی کاخ چهلستون)

در نزدیکی این مخازن و انبارها بزرگترین و باعظمت‌ترین ساختمانهای قصر سلطنتی است که آن را چهلستون مینامند در صورتیکه بیش از هیجده ستون ندارد ، علت آنستکه ایرانیان برای مبالغه در شماره لفظ چهل را استعمال میکنند . چنانکه به جارهای معمولی که عده‌ای شاخه چراغ دارد چهلچراغ میگویند و نیز بیک قسمت از عمارت تخت جمشید چهلستون اطلاق میکنند در صورتیکه فعلاً بیش از نیمی از آنرا ندارد ،

شاردن سیاح فرانسوی قصر چهلستون را
توصیف کرده است

شوالیه شاردن فرانسوی **Jean Chardin** سیاح فرانسوی که در اواخر سلطنت شاه عباس دوم و اوایل پادشاهی شاه سلیمان چند سالی در اصفهان بسر برده است قصر چهلستون را بشرح زیر توصیف می‌کند :

راهروهای اختصاصی

شاردن ضمن توصیف قصر چهلستون به وجود راهروهای اختصاصی که فقط شخص شاه میتوانسته است از آنها عبور کند اشاره می‌نماید :

« در قصر شاه دو عمارت دیگر شبیه این عمارت است که هر یک در باغ مشجر جداگانه میباشند یکی تقریباً مانند عمارت سابق الذکر است و دیگری دو طبقه ، که طبقه اول مشتمل بر تالار است و طبقه دوم شامل اطاق و ایوانها و صندوقخانهها است که در تمام اطاقهای آن حوضهای فواره دار است ، اینها عمارات کاخ سلطنتی است که شاه در آنها بار میدهد و چنانکه سابقاً مذکور شد هر یک یا در وسط باغی است و یا بسمت باغی باز میگردد ، دیوارهایی که باغها را احاطه کرده است از گل ساخته شده و ارتفاع آنها معمولاً ده یا دوازده پا است که از بالا تا پایین چراغهایی در داخل آنها نصب گردیده است ، بالای دیوارها راهروهایی است که فقط شخص شاه میتواند داخل آنها شده و بدون آنکه دیده شود بهر جا خواهد برود .

بقیه کاخ عبارتست از مخازن و محل کارگران و قسمت زنانه که ما آنرا سرا و ایرانیان حرم مینامند .

قصر چهلستون در دوران شاه سلیمان

انگلبرت کمپفر Engelbert Kaempfer سیاح آلمانی که در دوره شاه سلیمان در اصفهان بوده است قصر چهلستون را شرح زیر توصیف میکند :

« ... در پایان راهروئی که قبلاً ذکر آن گذشت انبارها و اطاقهایی برای حفظ ترازوها ، مشروبات و انواع و اقسام ذخایر غذایی قرارداد ، پس از گذشتن از آنها ما به وسیعترین باغ می‌رسیم که به تبعیت از کاخ چهلستون که در آن قرارداد و به داشتن ستونهای فراوان ممتاز است ، چهلستون نامیده میشود ، تعداد ستونها در واقع فقط از هجده تجاوز نمیکند ، ولی در زبان فارسی کثرت نامعین را به صورت اختصار با عدد چهل بیان میکنند .

این باغ بیش از سیصد متر طول و تقریباً به همین اندازه عرض دارد ، چنارهای کشیده مرتفع که در طول آنرا صف صف غرس کرده‌اند زینت خاصی به این باغ بخشیده است ، بدین ترتیب سه خیابان مشجر به وجود آمده که تمام عرض آنها به بهترین و مطبوع‌ترین وجهی در زیر سایه قرار گرفته است .

در وسط باغ از دو کاخ آنکه بزرگتر است یعنی کاخ چهلستون باشکوه واقعاً شاهانه خود قد برافراشته ، این کاخ که قسمتی از آنرا با آجر و قسمتی دیگر را از سنگ تیشه‌ای ساخته‌اند

این بنا مانند سایر بناهای قصر سلطنتی در وسط باغی ساخته شده و عمارت از یک عمارت کلاه‌فرنگی است که مشتمل بر تالاری است که پنج پا از سطح باغ ارتفاع دارد و ابعاد آن پنجاه و دو درهشت پا و سه مرتبه است که هر مرتبه از دیگری دو پا بلندتر می‌باشد .

سقف آن موزائیک و روی هیجده ستون است که ارتفاع هر کدام سی پا و زران‌دود است ، دو طاق نسبتاً بزرگ در دو طرف این تالار ساخته شده و نیز تالار دیگری در انتهای عمارت وجود دارد که طول آن سی پا و عرض آن پانزده پا است و اطاقهای کوچکی در گوشه‌های آنست .

دیوارها تا نیمه از سنگ مرمر سفید منقش زران‌دود مستور و نیمی دیگر از آئینه و شیشه‌های رنگارنگ پوشیده است .

میان تالار سه حوض مرمر سفید است که بترتیب هر یک در صفا بالاتر از صفا دیگری واقعست اولی مربع و دوتای دیگر هشت ضلعی است ، تخت شاه روی چهارمین صفا این بنا که بطول دوازده پا و عرض هشت پا است قرارداد .

این تالار چهار بخاری دیواری دوتا طرف راست و دوتا طرف چپ دارد که بالای هر کدام نقاشی‌های مفصلی است ، یکی از این نقاشی‌ها جنگ شاه عباس کبیر با ازبکها است و آن سه دیگر مجالس جشن‌های سلطنتی است ، سایر نقاشی‌ها از لاجورد و طلا و بسیار ضخیم و از نوع نقاشی‌های شرقی یا عشرت‌انگیز است ، بطوریکه قسمت بدون نقاشی در آن یافت نمیشود ، بالای تالار و اطراف آن پرده دولای زربفت منقشی است که جلوی آفتاب میکشند و تا هشت پا از زمین آویخته است ، از اینرو هوای تالار بسیار خنک است ، ممکن نیست باشکوه‌تر از بارهای عامیکه شاه ایران در این تالار میدهد دید .

تخت شاه تخت‌خواب کوچک راحتی است که چهار بالش مروارید دوز جواهر نشان دارد ، گرد او خواجه‌های کوچک سفید رنگ بسیار زیبا نیم‌دایره تشکیل میدهند و در عقب او چهار یا پنج خواجه بزرگتر اسلحه شاه را که بسیار گرانبها و درخشان است در دست دارند .

مقربتین و بزرگترین اعظم و رجال دولت روی صفا که تخت شاه در آنست قرار میگیرند ، در صفا دوم بزرگانی می‌نشینند که از حیث مقام پائین‌ترند ، طبقه بزرگان جوان و عموم کسانی که حق حضور در جلسه را ندارند با دسته موسیقی در پائین میایستند و صاحب منصبانی که مأمور انجام وظایف میباشند در باغ مقابل نظر شاه ایستاده‌اند .

در همین محوطه که این تالار عالی است دو تالار دیگر است که یکی دارای پنج صفا هشت ضلعی است که بهم باز میشوند و روی چهار ستون زران‌دود زیباست که وسط آن حوضی است و دیگری تالار مربعی است که چندین اطاق و صندوقخانه دارد .

تصویر شاه عباس کبیر با تاج مخصوص در کاخ چهلستون ، (نمونه نقاشیهایی که از زیر گچ خارج شده است)

شرقی کاخ را تالار وسیعی اشغال کرده است ، سقف پیش آمده آن بر سه ردیف ستون چوبی هشت ضلعی تکیه دارد و عرض آن چهل و پنج گام است .

۸ - مقصود بنائی است که در سفرنامه سیاحان بعد از شاردن بنام قصر سرپوشیده معروف شده و پاسکال گت آنرا قصر چهارباغ نامیده است.

در محوطه ای مفروش از سنگ های صخره ای صیقلی قرار دارد ، این محوطه چهار گوش است که دورتادور آنرا جویبار دل انگیزی با فواره های متعدد احاطه کرده است ، این کاخ خود مستطیل شکل است و اطاقها ، آلاچیقها ، دروازه ها ، نرده ها و طاقهای متعدد دارد و سراسر همه نمودار لطیف ترین ذوق ایرانی در صنعت معماری است که البته با سلیقه ما بیگانه است ، جبهه

خرقه منسوب به شیخ صفی‌الدین اردبیلی که درموزه کاخ تاریخی چهلستون نگهداری میشود

تکمیل می‌شود. نیمی از این استخر درپیش بنا ونیم دیگر در پشت آن قرار گرفته و در حال حاضر تا انتهای باغ ادامه یافته است، آن کس که این فواره‌های بی‌شمار، پرنده‌های شناور بروی دریاچه را با پرهای رنگارنگ و انعکاس تصویر درختان را در آب ببیند و از این همه لطف لذت نبرد باید گفت که کج طبع جانوری است.

دومین کاخ باغ چهلستون رو به جنوب است این کاخ قدری از اولی کوچکتر است و آنرا در دیوار باغ خلوت ساخته‌اند بدان صورت که هر دو باغ را جلوای بخشیده است، آن قسمت از کاخ که در این طرف قرار دارد به صورت يك پنج ضلعی است و سرپوشیده‌ای دارد که از نظر بنا با این نقشه مناسب است، در اینجا نیز از ساختن انواع و اقسام حوض‌ها و آبگیرها چه در ایوان ستوندار و چه در مقابل آن فروگذار نکرده‌اند و من به خصوص از بدایع این محل دو تابلو بزرگ دیواری را ذکر می‌کنم که در آن پرده‌ها صحنه‌هایی جنگی از تاریخ ایران را با خلوص و حوصله غیر قابل تقلیدی آنهم برای اینکه از هنر سخنی نگفته باشیم - تصویر کرده‌اند.

در باره بقیه ساختمانهای کوچکتر باغ چهلستون، دیوار دورتادور آن، جویها و باغسازی برجسته و ممتاز آن دیگر نمی‌خواهم وارد جزئیات بیشتر بشوم.»

کاخ به سه قسمت تقسیم شده: کف زیرین دوبا از کف حیاط ارتفاع دارد و به نوعی صحنه نسبتاً بزرگ می‌ماند و در ضیافت‌ها میهمانان شاه در آنجا می‌نشینند، در اینجا حوض مربعی است به ضلع هشت قدم با دوپله از مرمر شفاف، از وسط این حوض فواره‌ای بلند می‌شود که لوله‌های آن نامرئی است، کف دوم که چهار پله از اولی بلندتر است برای نشستن بزرگان و محترمین هنگام صرف غذا به کار می‌رود، و سرانجام کف سوم يك پله بالاتر از کف قبلی است و کف واقعی کاخ به شمار می‌رود. در اینجا باز حوض دیگری است که خیلی بزرگ نیست اما سلیقه بسیار در ساختن آن به کار رفته و فواره‌ای در میان آنست، در پشت این حوض است که ایوان بسیار مزین و زیبایی قرار دارد. در قسمت عقب در دیوار جایگاهی تعبیه کرده‌اند که مخصوص جلوس شاه است و او به هنگام صرف غذا در آنجا قرار می‌گیرد. سقف ستونها، دیوارها، شبکه پنجره‌ها، آلاچیق‌ها و طاقها همه توسط دستهای خستگی‌ناپذیر به افراط تمام تزیین و نقاشی شده است و آنهم بیشتر در مایه آبی با طلاکاری‌هایی در داخل آن.

آخرین قسمت از این تصویر پرشکوه چهلستون با استخری که چهل گام عرض دارد و آبی زلال همچون آئینه در آن است

منظره کاخ چهلستون با تزیینات اصلی آن از دوران شاه‌تیماس دوم ، (نقاشی دیولافوآ)

الحاقات و تعمیرات دوره شاه سلطانهسین در کاخ چهلستون

بطوریکه مشهور است در دوازدهمین سال سلطنت شاه -
سلطان حسین کاخ چهلستون دچار حریق شده و سپس تعمیراتی
از آن بعمل آمده است . در این باره یک بیت بشرح زیر گفته
شده است :

هزار و یکصد و هیجده ز هجرت نبوی

گذشته بود که آتش بچهلستون افتاد

کتیبه دوم کاخ چهلستون که در سال ۱۳۲۷ خورشیدی

از زیر گچ خارج شده مشتمل بر اشعاری است که شاعری متخلص
به نجیب^۹ درباره اقدام شاه سلطانهسین نسبت به تعمیر و تزیین

۹ - عباس اقبال آشتیانی در مجله یادگار راجع به نجیب چنین
نوشته است :

نورالدین محمد نجیب کاشانی از منشیان و شعرای عهد شاه سلطان-
حسین است و در دستگاه او سمت ملك الشعرائی داشته و او مؤلف کتابی
است بنام (تاریخ کشیکخانه) که آنرا بسال ۱۱۰۹ تألیف کرده و نسخه
اصلی آنرا نگارنده در کتابخانه سلطنتی گلستان دیده‌ام و کتاب نفیسی
است (مجله یادگار سال چهارم شماره هفتم صفحه ۷۰) .

این قصه سروده . این اشعار که بخط نستعلیق سفید برزمینه آبی گچ‌بری شده شامل سی بیت شعر است که هر مصراع آن در یک لوحه کوچک شش‌ضلعی قرار دارد و بخط محمد صالح اصفهانی است ، چند لوحه از اشعار مزبور از بین رفته و اشعار باقیمانده بشرح زیر است :

بحمدالله که باز از نو باقبال شهنشاهی
مرصع شد زمین و آسمان از ماه تا ماهی
تجلی در گریبان طالع از جام جهان‌بین شد
صفای صبح عید و فیض انوار سحرگاهی
بحکم شاه دین سلطان حسین آن‌ماه مهر آئین
که صبح و شام عالم را کند خورشیدی و ماهی
سهیل صبح عید زندگانی خسرو عادل
فروغ اختر روشندی خورشید آگاهی
ز شیر و پرچم سر پنجه تیغ جهانگیری
بلند و پست عالم را گرفت از ماه تا ماهی
ز بس در کفه میزان احسانش سبک گشته
خجالت میکشد دائم طلا از چهره گاهی
شب و روز جهان را ریخت در هم مهر و مه یکجا
که ریزد طرح و رنگ این بنای آسمان جاهی
زهی عالی بنا کاندنر بلندبهای اوصافش
قبای لفظ بر اندام معنی کرده کوتاهی
جهان پیدا
سپهری بر سپهر افروید معمار یداللهی
مگر از عالم بالا دری بر رویش بگشوده
که بر کرباس آن چرخ چهارم کرده درگاهی
خدا زان بیستون گرداند خلق این آسمانها را
که بر پا باشد از این چهلستون از ماه تا ماهی
فلک بر خویش میباید از ترصیع کوکبها
مرصع کا
گشت درگاهی
چو شمع محفل خضر نبی زرین ستونهایش
ید بیضا بکف با خضر و موسی کرده همراهی
برنگ چل‌تنان چهلستون در ربع آن مسکون
گرفته اربعین بهر دوام دولت شاهی
مرصع کاری سرو ستونهایش بآن ماند
که آمین کرده با دست دعا با عرش همراهی
چهل دیوند بر سر داده جا تخت سلیمانرا
ستونهای مرصع پوش تالار شهنشاهی
بجز در آب و آئینه ندیده مثل و مانندش
سکندر گرد عالم گشت همچون حرف افواهی

زهی نقاش صورت آفرین کلك نقاشی
کشیده در بن روشندی تصویر آگاهی
زرنگ روحی و جسمی نموده ظاهر و باطن
بهر معنی که میجوئی و هر صورت که میخواهی
بنیرنگی شبیه جان گرفته درمانی
(لایق‌ره)

ز آهنگ شبیه چار تازی هم نیم غافل
دو گاهی میرساند گاه بر گوشم سحرگاهی
صفای منبع فواره گوهر فشان آن
کبوترهای زرین بال انجم را کند چاهی
ضیاء چار دیوار مرصع کار مینایش
بود تا صبح حشر آئینه دار طلعت شاهی
اگرچه ماه اوج سلطنت دارد بهر شهری
مکانهای همیونی و منزلهای جمجاهی
ولیکن این همیون بارگاه آسمان رفعت
گرفت از کرسی اعلی خطاب عرش درگاهی
نگهدارش بود از چشم زخم دیده بدبین
علی مرتضی تعویذ بازوی یداللهی
چو شد اتمام این عالی بنا زینت ده گردون
بتأییدات یزدانی و توفیقات الهی
نجیب از نو بطاق آسمان بنوشت تاریخش
مبارک باد تالار بلند ایوان جمجاهی

۱۱۱۸

(کتیبه محمد صالح)

تخت شاه سلطان حسین در چهلستون

مؤلف کتاب رستم الثواریخ ضمن بیان داستانی که در عمارت چهلستون اتفاق افتاده به تخت شاه سلطان حسین که در آن جلوس کرده اشاره میکند و چنین می‌نویسد :
آن والا جاه در تالار چهلستون شاه عباسی بر شاه نشین ،
بر اورنگ زرین شازده پایه مرصع به جواهر آبدار گرانمایه
که مرتبه بالای آن چهارستون مرصع به جواهر داشت و بر آن
سقفی مانند چتر قرار داده بودند و بر بالای طاوس زرینی که
ملون بهمه الوان و پر و بالش به جواهر رنگارنگ آبدار گرانبهای
ساخته و پرداخته ، ایستاده و چتر زده ، پر و بال افشان برمسند
حریر پرقوی ، حاشیه مروارید ، در میان چهار بالش ، پتر
پرقوی مزین به جواهر آبدار ولالی گرانبها ، سراپا موشح

لوح شمالی : « نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين رب اترلنی منزلاً مبارکاً وانت خير المنزّلین ولا یؤده حفظهما و هو العلی العظیم کتبه العبد شمس الدین بن ملامحمد سعید الجیلانی . »

به اسباب وزینت و پیرایه پادشاهی ، مانند آفتاب درخشان قرار یافت و امرا و وزرا و کلا و باشیان و مقربان و مستوفیان و منشیان و سرداران و سالاران و غلامان خاصه و یساولان و نسقچیان و جارچیان هرکسی به ترتیب و میزان ، بجای خود ایستاده^{۱۰} .

رقم صادق درذیل تابلوی جنگ کرنا

درذیل تابلوی جنگ نادرشاه افشار با محمدشاه گورکانی در کرنا نام نقاش آن « آقا صادق » بشرح زیر آمده است :

بحسب الحکم شاهنشاه دوران
فریدون فر محمدخان قاجار
زکلك صادق نقاش نوشد
نشان و فر نادرشاه افشار
(یا صادق الوعد)

توصیف چهلستون از خلال سفرنامه‌های سیاحان اروپائی قرن نوزدهم

پاسکال کست Pascal Cost و اوژن فلاندن Eugène Flandin دوسیاح فرانسوی هستند که در دوره سلطنت محمدشاه قاجار اصفهان را دیده و درباره آثار تاریخی آن مطالبی نوشته‌اند. کست مشخصات عمارت و باغ چهلستون را بشرح زیر بیان کرده است :

باغ چهلستون بطول ۲۸۲ متر و عرض ۱۸۷ متر - کاخ چهلستون بطول ۵۶ متر و عرض ۳۰۶۰ متر - ارتفاع ستونها ۱۴۵ متر . پاسکال کست نوشته است : تخت پادشاه از سنگ یشم بر پشت شیرها و مجسمه‌هایی از همین سنگ قرار داشته که با سنگهای قیمتی دیگر تزیین شده بود ولی افغانها آنرا بغارت بردند ، در دو سالن اطراف سالن مرکزی وزیر پادشاه جمع می‌شدند ، در طرفین سالن مرکزی دو ایوان و در مغرب کاخ قسمت جلوخان مانند ای است که از دو طرف به دواطاق متصل میشود و این دواطاق محل اجتماع صاحب منصبان دربار بوده است ، پنجره‌ها از شیشه‌های رنگین تشکیل یافته که نهایت هنرمندی در آن بکاررفته است ، درهای سالنها از دونوع است ، بعضی مشبک از چوب و بسته است و بقیه درهائی است که تخته‌های

ترتیب استقرار امرا و وزرا در کاخ چهلستون

همین مؤلف در جای دیگری از کتاب خود نسبت به کیفیت بارعام و اشاره به حریق چهلستون در زمان شاه سلطان حسین اشاراتی بشرح زیر دارد :

تالار چهلستون شاه عباسی به چهار مرتبه ساخته شده : مرتبه اول که آنرا شاه نشین می‌نامند ، نشیمن شاه می‌باشد . مرتبه دوم که محل ایستادن امرا و وزراء عظیم الشان است . مرتبه سوم جای ایستادن خوانین و سرهنگان معتبر و مستوفیان نامور و باشیان با زیب و فر و منشیان با فصاحت و بلاغت سخنور .

مرتبه چهارم که عرصه دولتخانه باشد از دو طرف دریاچه محل ایستادن نظام و صف بستن با اهتمام غلامان خاصه و یساولان و نسقچیان و جارچیان و امثال آنها می‌باشد و بتفصیل اوصاف آن ذکر شد .

پیش از این و فی الحقیقه بهتر و خوشتر از این عمارت مذکوره در ربع مسکون و هفت کشور ب فکر بکر هیچ مهندس نرسیده ، اتفاقاً هفت هشت سال پیش از آمدن طایفه افغان به اصفهان چراغانی نمودند ، آتش به تالار عظیم النظیر افتاده بسوخت ، آن سلطان جمشید نشان ، امر نمود از اول و خوشتر از پیش آنرا با تصویرات و نقش و نگار آئینه بندی دلپسند ، با طلای ناب کانی و لاجورد بدخشانی نیکو ساختند و پرداختند^{۱۱} .

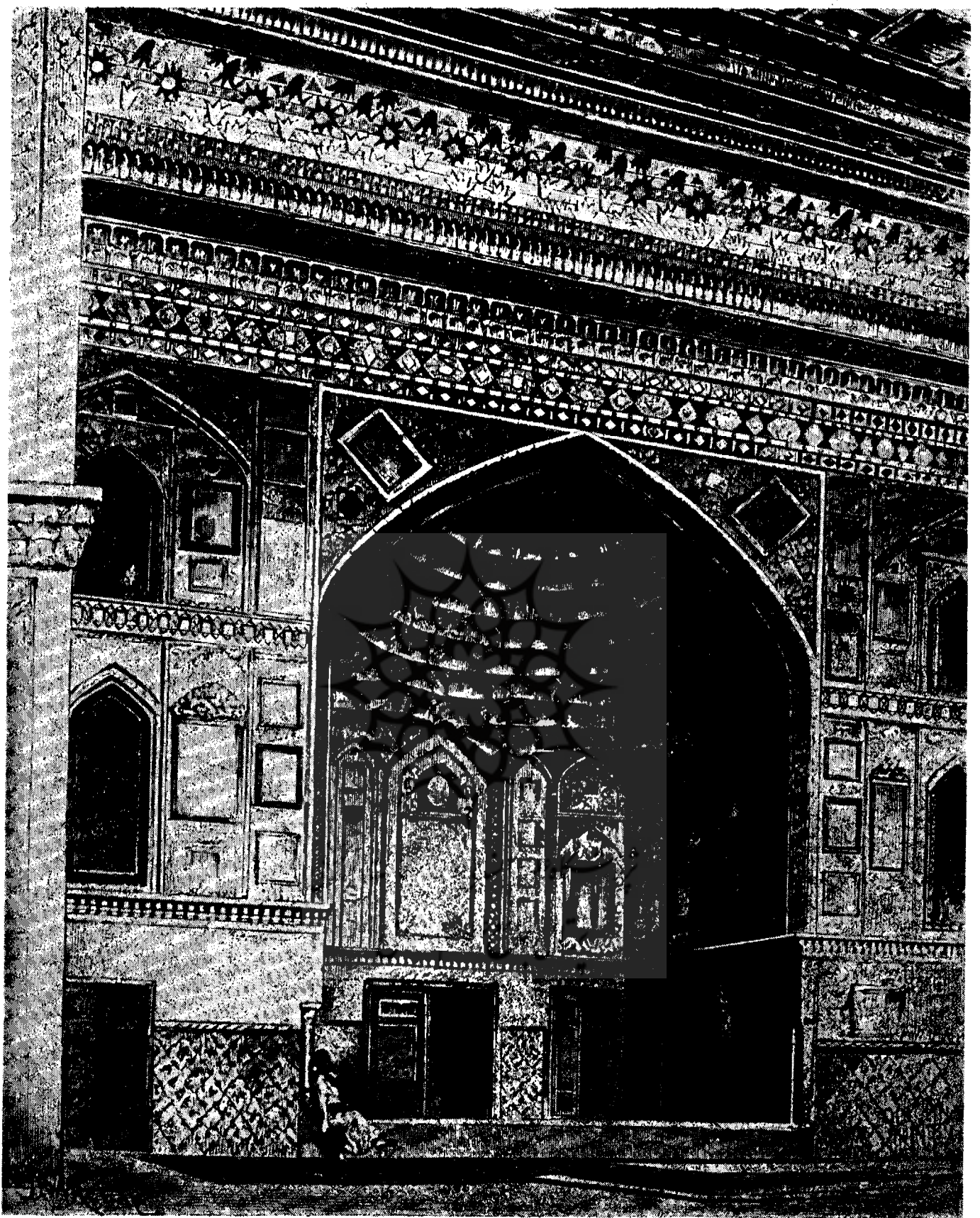
الواح شاه نشین کاخ چهلستون

در طرفین شاه نشین کاخ چهلستون و ایوان مدخل سالن پادشاهی و در داخل تزیینات آینه کاری طرفین مقرنس سقف آن ، در دو لوح بخط نسخ مشکی برزمینه گل و بوته دار مذهب بخط شمس الدین بن ملامحمد سعید جیلانی و مورخ سال ۱۱۱۹ هجری قمری عباراتی بشرح زیر نوشته شده است :

لوح جنوبی شاه نشین : « نصر من الله وفتح قريب وبشر المؤمنين رب اترلنی منزلاً مبارکاً وانت خير المنزّلین فان تولّو اقلل حسبی الله کتبه العبد شمس الدین بن ملامحمد سعید الجیلانی فی ۱۱۱۹ . »

۱۰ - رستم التواریخ تألیف محمد هاشم رستم الحکما چاپ تهران صفحه ۱۱۰ .

۱۱ - حریق چهلستون بر طبق یک بیت شعری که در ماده تاریخ آن سروده شده : هزارویکصد و هجده ز هجرت نبوی - گذشته .

تزیینات تالار کاخ چهلستون از دوران شاه عباس دوم ، (نقاشی دیولافوآ)

آنها از نقاشیهای پوشیده شده، تمام دیوارهای تالار و سالن تاجگذاری از نقاشیها و تزیینات طلائی و قابهای آینه پوشیده شده، پایه‌های دیوارها از سنگهای مرمر تبریز است، در اطراف کاخ جوپهای آب زلال جریان دارد که به دومخزن آب منتهی می‌شوند و هر دو ۲۶ متر پهنا دارند منتهی طول یکی ۱۰۸ متر و آن دیگر ۷۸ متر است، در اصلی باغ سلطنتی در سمت مشرق واقع شده و یک کوچه طاقدار است، در گوشه جنوب شرقی دیوار محوطه باغ در عمارت دیگری بنام نارنجستان باز میشود که بسیار زیباست و در مدخل سالن اصلی این قصر که درهای آن بسمت باغ و استخر آب باز میشود نقاشی‌هایی از فتحعلیشاه و بعضی دیگر از شاهزادگان قاجار دیده میشود، در عقب این سالن تالار دیگری است که طاق گنبدی شکل دارد و خیلی خوب تزیین شده، در این قسمت هم تصاویری از شخصیت‌های معروف ایران و اروپا دیده میشود، در مرکز دیوار جنوبی باغ در حرمسرای پادشاهی است که بوسیله یک در مخفی به عمارت نارنجستان اتصال دارد، از گوشه جنوب شرقی باغ سلطنتی از یک گذر طاقدار به باغهای پر میوه‌ای وارد می‌شویم که به عمارت هشت بهشت اتصال دارد.

کاخ چهلستون در زمانی که دیولافوآ از آن دیدن کرده است

مادام دیولافوآ Mme. Dieulafoy از سال ۱۸۸۱ میلادی (۱۲۹۸ هجری قمری) و مقارن سلطنت ناصرالدین شاه قاجار ایران را سیاحت کرده و مدتی در اصفهان بوده، حکومت اصفهان در آن ایام با مسعود میرزا ظل السلطان بوده است و در سفر نامه‌ای که از خود پیادگار گذاشته و به فارسی هم ترجمه شده عمارت چهلستون را بشرح زیر توصیف کرده است:

«..... باری میرزا تقی‌خان ابتدا ما را به کاخ چهلستون راهنمایی کرد. این کاخ در میان باغ بسیار وسیعی واقع است که دیوار کم ارتفاعی دارد. درخت‌های کهن سال و بنه‌های گل سرخ زیادی در آن دیده میشود، در طرف شمال باغ حوض بسیار طولی است پر از آب که به پله‌هایی از سنگ مرمر سفید منتهی میگردد، این پله‌ها پایه و قاعده یک مهنایی سرپوشیده‌ای هستند که بمنزله جلوخان کاخ است.

این کاخ چهلستون که از جمله بناهای شاه‌عباس کبیر است و سلطان حسین هم آنرا تعمیر کرده چنین بنظر می‌آید که در روی یکی از انبیه قدیمی عهد ساسانی ساخته شده باشد زیرا که در دیوارهای اطراف آن قطعات سنگ تراشیده‌ای بکاررفته که شبیه است به حجاریهای زمان ساسانیان، این بنای قدیمی در زمان سلطنت سلطان حسین در موقع جشنی طعمه حریق گردید.

بطوریکه مورخین نوشته‌اند وسیله خاموش کردن آتش فراهم بوده ولی شاه از ترس اینکه مبادا در مقابل اراده خداوندی مرتکب معصیتی شده باشد امر کرد که دست بآتش نزنند و وعده داد که در جای آن کاخ عالی‌تری بنا خواهد کرد.

جلو کاخ دارای هجده ستون چوبی است که بدنه آنها با آئینه‌های تراش لوزی شکل پوشیده شده است و ستونهای مرکزی در روی مجسمه شیران سنگی قرار دارند که اتصالاً آب از دهان آنها فوران میکند و در حوضی که در مقابل تخت سلطنتی است میریزد. یک گیلوئی موزائیک چوبی آمیخته به ستاره‌های شعاع‌انداز سقف را نگاهداری میکند. خود سقف هم به مربعاتی تقسیم شده و با آئینه‌های تراش‌دار و بلورهای منشور مانند تزیین یافته است.

در پشت این جلوخان تالاری است که از گنبد کم ارتفاعی پوشیده شده و در زیر آن تجاویف کندوماندی است که با قطعات بلور در قابهای فلزی ترصیع یافته است، در این تالار تخت سلطنتی قرار داشته که در موقع شورش افغانها از میان رفته است. در جنبین این تالار دو آپارتمان واقع است که سابقاً یکی مخصوص جلوس شاه و دیگری جایگاه وزرا و درباریان بوده است، تمام دیوارهای این تالار از آئینه‌های بزرگ و کوچک که در قابهای طلائی قرار دارند زینت یافته است.

تشخیص هنرمندی و شایستگی استادان ایرانی که این تزیینات درخشان را بکار برده و مهارت و لیاقت خود را در این عمل که از مختصات ذوق و سلیقه ایرانی است نشان داده‌اند بسیار مشکل است زیرا که قلع آئینه‌ها تیره شده و روی آنها راهم طبقه ضخیمی از گرد و خاک مستور کرده است و اکنون مانند پلاکهای کهنه نقره‌ای هستند که اکسید شده باشند و نمی‌توان نسبت بآنها قضاوت درستی کرد. انواع گوناگون آئینه‌ها و قابها به ترکیب کلی این مجموعه خللی وارد نمی‌سازند. نقاشیها و تزیینات کوچک ایتالیایی هم در مجاورت این طلاکاریهای قدیمی که بواسطه دیدن هوای زیاد قرمز رنگ شده‌اند عدم تناسبی نشان نمیدهند و خلاصه آنکه از اختلاط و ترکیب این اسلوبهای مختلف مجموعه‌ای تشکیل یافته که اجزاء آن کاملاً هم‌آهنگی دارند. این اثر هم‌آهنگی خارقالعاده را هر کس بنوعی تعبیر و تفسیر میکند، اما من عقیده دارم که این اثر از اتمسفر نورانی این کشور آفتاب‌دار تولید شده است که با یک روشنائی متناسب و مطلوبی طلاهای را که بحد و فوور در دیوارها بکاررفته احاطه کرده است، در انتهای تالار سه در چوبی با منبت کاری قشنگ و خوش‌نما به سالن بزرگی باز میشوند، این سالن طویل و دارای سه گنبد است. زمینه گنبد مرکزی از داخل با رنگ قرمز نقاشی شده و زمینه دو گنبد دیگر آبی‌رنگ است. قسمت‌های بین‌گنبدها به اشکال لوزی تقسیم شده و با طلای خفیفی به اسلوب عربی تزیین یافته‌اند.

دربنده دیوارهای سالن تصاویری دیده میشود که مجالس پذیرائی سلطنتی و جنگهایی را نمایش میدهند، این تابلوها با اینکه معرف استادی و هنرمندی نقاش هستند معایبی هم دارند، قوانین دورنما و رنگ آمیزی صحیح و دقت در ضمائم و تناسب در جزئیات کمتر در آنها مراعات شده است، یکی از این تابلوهای جنگی سپاهبانی را نمایش میدهد که با رنگ آبنوسی سوار بر فیلهای سفیدی هستند، جنب در شرقی تصویر شاه عباس کبیر است که الله وردیخان سردار قشون و بانی پل مشهور زاینده رود هم در پهلو او دیده میشود و از سفرای هندی پذیرائی میکنند^{۱۲}.

تیپهای مختلف با لباسهای گوناگون با مطالعه و دقت ترسیم شده و جای بسی افسوس است که استاد هنرمند باین فکر که درخشندگی پارچههای باشکوه طلائی و جلوه جواهر گرانبها را خوب تجسم دهد، به دسته زنان رقاص آنطور که باید و شاید اعتنائی نکرده است، در میان این تابلوهای بزرگ و هزاره دیوارها کتیبه ایست مرکب از تابلوهای کوچک که طرز زندگی خصوصی شاهزادگان و بزرگانرا نشان میدهد این تابلوها با ظرافت خاصی ساخته شده و مدارک تاریخی خوبی هستند زیرا که طرز لباس و وضع زندگی درباری دوران صفویه را خوب مجسم میسازند.

اکنون در این کاخ باشکوه کسی منزل ندارد، فقط در صحن تالار بزرگ کارگرانی هستند که برای ظل السلطان چادرهای بزرگ سفری ابریشمی قرمز و زرد و سبز میدوزند، کارگران همه ساکت و مشغول کار هستند و بغیر از مواقع بجا آوردن نماز و آشامیدن چای دست از کار نمی کشند^{۱۳}.

توصیف چهلستون بتلم هانری رنه دالمانی

هانری رنه دالمانی Henry René d'Allemagne سیاح فرانسوی است که در سال ۱۹۰۷ میلادی (۱۳۲۴ هجری قمری) به ایران آمده و درباره مسافرت خود به ایران و از آنجمله اصفهان و بختیاری تحت عنوان « از خراسان تا بختیاری » سفرنامه ای بیادگار گذاشته است، وی درباره چهلستون چنین نوشته است:

برای تشریح و توصیف این بنای عالی بهتر است که آنرا به چهار قسمت تقسیم نموده و هر قسمتی را جداگانه شرح دهیم: نخستین قسمت جلوخان ورودی آن میباشد که سقف آن بوسیله بیست ستون نگاهداری شده است، این ستونها از تنه درختان چنار که سنال تراشیده شده و هر یک تقریباً ۷۵ سانتیمتر قطر دارد، بدنه این ستونها با قطعات آینه های قلع دار مطابق ذوق و سلیقه ایرانیان با دست استادان هنرمند زینت یافته

و به اصطلاح معمول آنان آینه کاری شده است، اکنون هم مقداری از آن قطعات آینه در روی ستونها دیده میشود.

چهارستون مرکزی در روی مجسمه های شیر قرار گرفته است، شیرها پشت بهم داده و دهان خود را کاملاً باز کرده اند، سابقاً از دهان این شیرهای سنگی آب فوران میکرد و در حوض مستطیلی میریخته است، اکنون از حوض اثری برجای نمانده و در جای آن حصیر ضخیمی افتاده که معمرین شهر در روزهای معینی می آیند و در روی آن می نشینند و راجع به امور عام المنفعه بحث و شور مینمایند. قسمت پائین ساختمان که در عقب این جلوخان واقع شده به ارتفاع یک متر و نیم دارای هزاره ایست از سنگ مرمر سفید که به قسمتهائی تقسیم شده و با دست نقاشان هنرمند با گل و بوته های قشنگ طلائی رنگ تزئین یافته است. قسمتهای بالای هزاره را آینه کاری نموده اند.

تالار تخت: قسمت سوم تالار تخت است که در عقب فضای مستطیف واقع شده و دارای صفا ایست که محل جلوس شاه بوده است. گردگزن در سال ۱۸۸۹ این تالار را دیده و از تزیینات ممتاز آن تمجید کرده است اما امروز از آن تزیینات چیز جالب توجهی باقی نمانده است.

قسمت چهارم که بیشتر از سایر قسمتها جلب توجه میکند سالن بزرگی است که در عقب تالار تخت واقع شده و بوسیله چهار در با اطاق اول ارتباط دارد. طول این سالن به اندازه تمام عرض بنا میباشد و دارای سه گنبد است. در روی دیوارهای این سالن شش قسم نقاشی دیده میشود که از شاهکارهای صنعتی قدیم محسوب میشود و برای شناسائی اخلاق و عادات شاهان و بزرگان ایران منتهی به مدارک مثبتی است، در واقع این نقاشیها مانند صفحات تاریخ است که طرز رفتار و زندگی شاه عباس و جانشینان او را بخوبی نشان میدهد.

اکنون ما در مقابل پادشاهانی قرار گرفته ایم که به تعیش و تفریح پرداخته و سرگرم باده گساری و تماشای فوجی از رقاصه های طماز و دلربا هستند. این تصاویر زیبا فوق العاده نمائشی و جالب توجه است و مثل این است که مناظر فرح انگیز بهشت موعود را به ناظرین نمایش میدهد.

پارهای از این تابلوها جنگها و وقایع تاریخی را نمایش میدهد، یکی از آنها که در مقابل مدخل واقع شده جنگ شاه اسماعیل را با قشون سلطان سلیمان خان^{۱۴} عثمانی نمایش میدهد، نقاش هنرمند در این تابلو افسانه شمشیر آبدار و نیرومندی پهلوانی را که با یک ضربت سواری را از فرق تا روی زمین به دونیم کرده مجسم نموده و با خط قرمزی عبور شمشیر شاه اسماعیل را که سردار ترکان را به اینوضع کشته بخوبی نشان داده و مینماید که این ضربت بطوری با مهارت زده شده که خود سوار احساس این عمل جراحی را نکرده و ناراحت نشده است. در پهلو این تصویر تابلوی دیگری دیده میشود که شاه

طهماسب را در موقع پذیرائی از شاهزاده هندی موسوم به همایون نمایش میدهد، این شاهزاده در سال ۱۵۴۳ به دربار شاه طهماسب صفوی پناهنده گردید. بر روی هم این تابلو با تزیینات متناسبی ترکیب یافته است، شاه و شاهزاده هندی در روی صندلی جلوس نموده اند و در اطراف آنها نوازندگان و خوانندگان و سربازان و قوشچیان که قوشهائی بر روی دست دارند نمایش داده شده است. صف اول این تابلو را یکدسته از رقاصه های زیباروی تشکیل داده که حرکات آنها شبیه به حرکات رقاصه های کنونی ایران نیست.

تابلوی سوم نیز جشنی را نمایش میدهد که شاه عباس کبیر با عبدالمحمدخان از بک^{۱۵} در مرکز آن دیده میشوند، وضع اطرافیان یعنی نوازندگان و خوانندگان و قراولان و قوشچیان شبیه به وضع تابلوی اول است با این تفاوت که نقاش در اینجا افراط در عیش و نوش را بطور واضح نشان داده است، شاه متوالیاً جام خود را پر میکند و مهمان او هم کاملاً مست شده است. سه تابلوی دیگر که در مقابل تابلوهای فوق الذکر قرار دارد یکی شاه اسماعیل را نمایش میدهد که با سواران خود با تاتارهای از بک می جنگد و دیگری شاه عباس دوم را در موقع پذیرائی از سفیر بزرگ مغول نشان میدهد^{۱۶}. تابلوی سوم جنگ نادر شاه را در هندوستان با سلطان محمد که بر پشت فیلی نشسته است نمایش میدهد.

گنبد های این سالن هم با نقاشیهائی از شاخ و برگ تزیین یافته است، متأسفانه رطوبت باران در آنها نفوذ کرده و این قسمت های جالب توجه را خراب نموده است. در زیر یکی از گنبد ها هم تصویر یکی از شاهان بعدی با لباس نظام دیده میشود و معلوم است که نقاش باندازه نقاشان قبلی مهارت نداشته و از حیث ظرافت مانند تصاویر قبلی نیست^{۱۷}.

تمام نقاشیها و کتیبه های عمارت چهلستون در روی گچ ترسیم شده و جای بسی خوشوقتی است که بهمین جهت از دستبرد سارقین آثار عتیقه محفوظ مانده است.

بنابر روایتی که من از بک شاهزاده ایرانی شنیدم در دوران سلطنت صفویه کف این سالن از فرش بسیار ممتازی مفروش بوده که تار و پود آن ابریشم خالص مخلوط با مفتولهای طلا بوده است^{۱۸}.

خرابی در کاخ چهلستون

تا حدود سال ۱۲۹۸ هجری قمری که دیولافوآ عمارت چهلستون را مشاهده کرده و شرح آنرا در سفرنامه خود نگاشته تزیینات این کاخ به حال اصلی خود باقی بوده ولی از همین زمان و مقارن سال ۱۳۰۰ هجری قمری بوده است که خرابی

بسیار در این عمارت و سایر کاخهای صفویه مانند آینه خانه و هفت دست و نمکدان و سایر عمارات باغ سعادت آباد بعد راه یافته و بسیاری از تزیینات نفیس چهلستون مانند آینه های قدی و درهای خاتم و منقش و پنجره های زیبای آن به باد تاراج رفته است.

جابری انصاری درباره تزیینات کاخ چهلستون چنین نوشته است:

« خصوصاً آئینه چهلستون نمای دیوار بالای سرحوض که چندان بزرگی و عالی و شفاف و روشن بوده و هر قدر جمعیت از درب عراده چهلستون که تا عمارت تقریباً یکصد و هشتاد متر فاصله داشت پیدا میشد که عکس آن جماعت در آن آئینه بخوبی نمودار بود و در بیا یکسره خاتم و پاره ای منقش به نقوش دلربا کار اساتید بزرگ و ستونها نیز به آئینه های ریزه و رنگارنگ با نقاشیهای قشنگ زینت افزا و آن آئینه ها را با در بیا محدود سال ۱۳۰۰ هجری قمری به مسعودیه تهران بردند^{۱۹}. به کودکی یاد دارم در طنبایی چهلستون^{۲۰} قالی یک تخته دور و باف بود که هر جیبی از آنرا به بهاء گراف می خریدند، در نتیجه بی مبالائی از سال ۱۲۹۸ قمری تا ۱۳۰۵ قطعه قطعه از میان رفت^{۲۱}.

۱۲ - دیولافوآ اشتباه کرده است زیرا تابلوی شاه عباس کبیر معرف پذیرائی او از ولی محمدخان پادشاه ترکستان است.

۱۳ - سفرنامه دیولافوآ ترجمه فارسی صفحه ۲۴۴ و ۲۴۵.

۱۴ - پادشاه عثمانی معاصر با شاه اسماعیل اول سلطان سلیم خان بوده است. سیاح فرانسوی در ذکر نام او اشتباه کرده زیرا سلطان سلیمان خان قانونی با شاه طهماسب معاصر بوده است.

۱۵ - نام صحیح این فرمانروای از بک ولی محمدخان است نه عبدالمحمدخان.

۱۶ - در این تابلو شاه عباس دوم از ندر محمدخان از بک پذیرائی می کند.

۱۷ - مقصود تابلوی ناصرالدین شاه قاجار است.

۱۸ - اقتباس از سفرنامه « از خراسان تا بختیاری » بقلم هانری رنه دالمانی ترجمه مترجم همایون فرهوشی.

۱۹ - مقصود قصری است که مسعود میرزا ظل السلطان در تهران ساخت و کاخ نشیمن آن شاهزاده قاجار بوده است. این عمارت از طرف اعلیحضرت رضاشاه کبیر بهنگامی که آن پادشاه عنوان سردار سپه و رئیس الوزراء داشت به وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه اهداء شده است و هنوز در بالای سردر وزارت آموزش و پرورش فعلی در تهران این کتیبه خوانده میشود:

« هدیه حضرت اشرف آقای سردار سپه رئیس الوزراء و فرمانده کل قوا بمعارف ایران ».

۲۰ - طنبایی یا طنبی اصطلاحی است که به اطاقهای بزرگ و پرفریت منازل قدیم اطلاق میشده است.

۲۱ - رجوع شود به صفحه ۳۴۴ و ۳۴۶ تاریخ اصفهان و ری تألیف جابری انصاری.

منظره عمارت و باغ چهلستون پس از اصلاحاتی که در اوایل سلطنت اعلیحضرت رضاشاه کبیر در آن بعمل آمده و مرکز ستاد پادگان اصفهان بوده است

نقائس کاخ چهلستون

ممه‌ور به مهر شاه‌عباس دوم و روکشهای فولادی طلاکوب در حرم امامزاده اسماعیل اصفهان. اشیاء مزبور اکنون دیگر در این کاخ دیده نمی‌شود و قرار است بوسیله اداره کل فرهنگ و هنر در تالار موزه‌ای که بمنظور نگاهداری اشیاء نفیس ساخته می‌شود، نگاهداری گردد.

تابلوی نقاشی از ناصرالدین شاه قاجار

تا این اواخر یک تابلوی بزرگ رنگ و روغن از ناصرالدین شاه قاجار در سالن پادشاهی چهلستون مشاهده می‌شد که از الحاقات دوره ناصری در این کاخ صفوی بشمار میرفت، این تابلو بقلم محمدحسن افشار نقاشباشی و مورخ بسال ۱۲۷۶ هجری قمری است. در تعمیرات اخیر چهلستون این تابلو را که بر روی پارچه نقاشی شده پیاده کرده‌اند تا در تالار جدیدی که خواهند ساخت نصب نمایند.

کاخ چهلستون در روزگار عزت خود بنائی باشکوه و اعجاب‌آور بوده است، قالی‌های نفیس که برای هر تالار و اطاق مخصوص آن بافته شده بوده است، سراپرده‌های زربفت، کرسی‌ها و صندلیهای خاتم قندیل‌ها و مشعلها و دهها نوع از اشیاء دیگر تزیینات منقول این کاخ را تشکیل میداده است، در حال حاضر هیچیک از این اشیاء وجود ندارد و دست تظاول و تاراج آنها را نابود کرده است. با وجود این تا این اواخر در ویتترین‌های داخل تالار چهلستون چند قطعه از اشیاء مزبور در معرض تماشای سیاحان قرار داشت مانند: دو قرآن بخط کوفی منسوب به دو امام از قرون اولیه هجری - خرقه شیخ صفی‌الدین اردبیلی - رونوشت عهدنامه حضرت علی (ع) با نصاری در دیر خرقیل که به مهر علمای دوره شاه سلطان حسین رسیده بود و نمونه‌هایی از ظروف چینی و کاشی ساخت چین

چیزی دیده میشد گردگیری شده و براساس عکسهائی که در اواخر سلطنت مظفرالدین شاه قاجار و قبل از ویرانی چهلستون بوسیله هُرسیل نام بلژیکی از این قصر گرفته شده^{۲۳} مشغول ساختن دروینجره‌ها به شیوه قدیم و نصب آنها در اطراف تالار چهلستون هستند ، حوضهای مرمری داخل کاخ در محل حوضهای قدیمی احیاء شده و نقش‌ونگارهای فراوانی از زیر گچهای قاجاری خارج شده و در معرض تماشای سیاحان قرار گرفته است .

تعمیرات کاخ چهلستون مانند سایر بناهای نفیس اصفهان در طلیعه سلطنت دودمان پهلوی و بفرمان مؤسس این سلسله اعلیحضرت رضاشاه کبیر شروع شده است ، در اوان سلطنت آن پادشاه که ناسامانی و هرچ و مرج سراسر کشور را فرا گرفته بود همراه با اصلاحاتی که در شئون مختلف مملکت آغاز شد، تعمیر آثار تاریخی هم مورد عنایت خاص آن پادشاه قرار گرفت . عمارت چهلستون و عالی‌قاپو در اواخر دوره قاجار به زباله‌دان تبدیل شده بود و فقط پس از تشکیل قشون جدید اصفهان که یکی از مراکز قشونی کشور گردید صاحب‌منصبان ارتش اهتمامی کردند و آنها را از ابتدال و نکبت که میراث دوره قاجار بود بیرون آوردند^{۲۴}.

۲۲ - رجوع شود به متن سخنرانی مرحوم ذکاء‌الملک فروغی در تاریخ پنجمین ۲۸ اردیبهشت ۱۳۰۶ در صفحه ۸۴۹ کتاب گنجینه آثار تاریخی اصفهان تألیف نگارنده که از مقاله دانشمند محترم آقای سید محمدتقی مصطفوی در مجلد سوم گزارشهای باستانشناسی اقتباس شده است.
۲۳ - این عکسها که نمونه‌ای از آنها طی مندرجات این مقاله به چاپ رسیده است بوسیله شادروان ولی‌اللهی معلم رسم و نقاشی مدرسه قدیم متوسطه اصفهان در اختیار نگارنده این مقاله قرار داده شد و برای اولین مرتبه در مجلد سوم گزارشهای باستانشناسی از انتشارات اداره کل باستانشناسی ضمن مقاله‌ای از نگارنده به چاپ رسیده است ، نمونه‌های بزرگ این عکسها هم در تالار چهلستون برای مشاهده سیاحان داخلی و خارجی روی تابلوهائی نصب شده است .

عمارت چهلستون تا سال ۱۳۲۰ خورشیدی که آخرین سال سلطنت سردودمان سلسله پهلوی محسوب میشود تحت تعمیر بود و از آنسال تا به امروز این تعمیرات ادامه دارد . در سالهای اخیر با همکاری مؤسسه باستانشناسی ایتالیائی (ایزمئو) تعمیر و ترمیم این قصر با فعالیت بیشتری دنبال شد ، هم‌اکنون تابلوهای نقاشی که سابقاً به زحمت از تصاویر آن

شؤبہ شگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

تالار جامع علوم انسانی